

Tanulás szikkel-lélekkel

Környezeti nevelésben résztvevők motivációja

– Egy Hortobágyra látogatók körében végzett vizsgálat eredményei –

Témavezető:

Dr. Márkus Edina Ilona

Egyetemi adjunktus

Készítette:

Nagy Noémi

Közösségszervezés BA

Debrecen, 2023

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
2. A környezeti nevelés elméleti háttere.....	4
2.1. Fogalmi kérdések.....	4
2.2. A környezeti nevelés céljai, szándékai	5
2.3. A környezeti nevelés programok tanulási formák szerint	9
3. A tanulási motiváció megjelenése a szakirodalomban.....	12
3.1. A tanulási motiváció fogalmi háttere.....	12
3.2. Motivációs tényezők.....	13
3.3. Akadályozó tényezők	15
4. Hasonló jellegű kutatások	16
5. Az empirikus kutatás eredményei	19
5.1. Vizsgálat körülményei, módszerei és kutatási kérdések	19
5.2. Kérdőíves vizsgálat a környezeti nevelésben résztvevők körében	20
5.2.1. Minta jellemzése	20
5.2.2. A kérdőíves vizsgálat eredményei	22
5.3. Interjú vizsgálat eredményei a környezeti nevelést szolgáltatók körében	29
6. Összegzés	35
7. Hivatkozott források.....	38

1. Bevezetés

A XXI. század egyik legfontosabb kihívása a Föld élhetőségének hosszútávú fenntartása. A természeti erőforrások kihasználása, környezetünk szennyezése és terhelése olyan mértéket öltött, amelyet nem folytathatunk a továbbiakban. A “World Meteorological Organization” állásfoglalása alapján világszerte 2020 egyike a legmagasabb hőmérsékletű 3 évnek. 2011 óta, az utóbbi évtized a legmelegebb időszaknak számított. Az átlaghőmérséklet globálisan 1,2 Celsius-fokkal haladta meg az iparosodás előtti, azaz 1850-1900-as évek szintjét (WMO, 2021). Az IPCC jelentése alapján a hideg évszakok egyre rövidülnek, a szélsőséges időjárás okozta katasztrófák túlléphetik az egészségügy és mezőgazdaság tűrésértékeit is. Nagyobb mértékű áradások és apályok várhatóak a partmenti területeken, a sivatagosodás felgyorsul (MTA, 2021). A jövő generáció környezeti nevelése mellett elengedhetetlen a felnőttek és idősök tájékozottsága, figyelmének felhívása.

A fentiek tudatában környezeti nevelésnek egyre nagyobb jelentősége van, amely nem csak formális módon, iskolai közegben történhet, hanem non-formális és informális tanulással is. Hortobágy egy kiemelkedő tájegység, gazdag növény- és állatvilágával, hagyományos pásztorélet bemutatásával évente több tízezer embert vonz. 1999 óta a Világörökség részeként még nagyobb figyelmet kap. Helyi lakosként már gyermekkorom óta tapasztalom látogatók tömegét, amely nem csak egy nagyobb rendezvény esetén érzékelhető. Számtalan lehetőséget kínál a természet megismerésére, új élmények szerzésére. Diákmunkámnak köszönhetően – a Hortobágyi Kézművesbolt üzletében való segédkezés során - személyesen beszélgethettem az ide látogatókkal, akik szívesen megosztották velem, mely programokon vettek részt, miért választották úti célnak Hortobágy területét, és milyen ismeretekre tettek szert. A számos történet felkeltette az érdeklődésem, és elhatároztam, hogy alaposabban is felmérem a Hortobágyon zajló környezeti nevelés témakörét.

Dolgozatomban a környezeti nevelés és a tanulási motiváció összefüggéseit vizsgálom Hortobágy térségre fókuszálva. A legfőbb motivációs tényezőket keresem, a leggyakrabban megjelenő akadályozó elemeket szeretném kideríteni, emellett azt megtudni, az emberek mely szempontokat veszik figyelembe a látogatást megelőzően. Kérdéseim vonatkoztak a Hortobágyra történő utazás és környezeti nevelésben való részvétel gyakoriságára, illetve a környezettudatos életmód, természetvédelem iránti érdeklődésére is. Továbbá célkitűzésként szerepelt a környezeti nevelést szolgáltató szervezetek tájékozottságának vizsgálata, milyen információkkal rendelkeznek a látogatóikról, hogyan viszonyulnak ezen tevékenységükhöz.

Elsőként a szakirodalom alapján tárom fel a magyarországi környezeti nevelés hátterét, céljait és módszereit. Áttekintem a tanulási motiváció kapcsán írottakat. Ismertetem Hortobágy leglátogatottabb bemutatóhelyeit, a környezeti nevelési tevékenységet végző szervezeteket. A szakirodalomi áttekintés után a primer kutatást végeztem. A felmérésben leginkább az informális nevelésre helyeztem a hangsúlyt. A lifelong learning - élethosszig tartó tanulás - jegyében legfőképp az eddig kevésbé vizsgált felnőtt korosztályra irányult a kutatásom. Két módszert alkalmaztam: kérdőív segítségével személyesen kérdeztem a látogatókat, valamint interjút készítettem a Hortobágyon környezeti nevelést szolgáltató szervezetek vezetőivel, munkatársaival.

2. A környezeti nevelés elméleti háttere

A környezeti nevelés témaköre leggyakrabban a gyermekek oktatását érinti, a szakirodalom és a kutatások döntő része ezen generáció szemléletformálásával foglalkozik. Megfigyelhető, hogy az elérhető környezeti nevelésre irányuló tartalmak leginkább a gyermek- és ifjúsági korosztályt célozzák. Pedig nélkülözhetetlen a felnőttek fenntarthatóságra edukálása is, hiszen a társadalom önálló fogyasztói rétegét alkotják – tehát döntéseikkel befolyásolják civilizációnk sorsát –, nem mellesleg gyermekeket, azaz a következő generációt is nevelik (Orbán, 2004).

Ebben a fejezetben a kutatás során meghatározó fogalmakat és elméleti vonatkozásokat mutatom be: a környezeti nevelés, a formális, a non-formális és informális tanulás témakörében. Majd a környezeti nevelés céljait, szándékait elemző munkákat tekintem át és a környezeti nevelési programok tanulási formák szerinti csoportosítását mutatom be. A tanulási motiváció kérdésével külön fejezetben foglalkozom (3. fejezet).

2.1. Fogalmi kérdések

A környezeti nevelés fogalma a 1977-es, Tbiliszi-ben megrendezett UNESCO-konferencia nyomán „...egy folyamat, amelyben olyan világnemzedék nevelkedik fel, amely ismeri legtágabb környezetét is, törődik azzal, valamint annak problémáival. Tudással, készségekkel, attitűdökkel, motivációval és elkötelezettséggel rendelkezik, hogy egyénileg és közösségben dolgozzon a jelenlegi problémák megoldásán és az újabbak megelőzésén.” (Füzné, 2016). Természetesen ma már számtalan definíciót alkottak, azonban jelenleg is érvényes a konferencián történt leírás.

A környezeti nevelés és fenntarthatósági nevelés gyakran szinonimaként váltja egymást a szakirodalmi művekben. Mónus (2020) szerint mindkét fogalom a környezettudatos

gondolkodás formálásában játszik szerepet, és a folyamat az emberiség fenntarthatóságát segíti elő, ennek következtében ő rokonértelmű szavakként használja a definíciókat könyvében, ahogy azt én is teszem dolgozatomban.

Pályamunkám akadálytalan megértése érdekében fontos tisztázni néhány, a későbbiekben használni kívánt kulcsfogalmat. A felnőttek szempontjából releváns környezeti nevelés színtereit 3 különböző oktatási terület szerint mutatom be, az Európa Bizottság (2000:7) által kiadott Memorandum alapján, a kiadvány értelmezésének megfelelően:

„Az okszerű tanulási tevékenység három alapkategóriája:

- *Formális tanulás: oktatási és képzési intézményekben valósul meg, és oklevéllel, szakképesítéssel ismerik el.*
- *Nem formális tanulás: a rendes oktatási és képzési rendszerek mellett zajlik és általában nem ismerik el hivatalos bizonyítvánnyal. A nem formális tanulás lehetséges színtere a munkahely, de megvalósulhat civil társadalmi szervezetek és csoportok (pl. ifjúsági szervezetek, szakszervezet, politikai pártok) tevékenysége keretében is. Megvalósulhat a formális rendszert kiegészítő szervezetek vagy szolgáltatások révén is (pl. művészeti, zenei kurzusok, sportoktatás vagy vizsgára felkészítő magánoktatás).*
- *Informális tanulás: a mindennapi élet természetes velejárója. A formális és nem formális tanulási formákkal ellentétben, az informális tanulás nem feltétlenül tudatos tanulás, és lehet, hogy maguk az egyének sem ismerik fel tudásuk és készségeik bővülését.”*

2.2. A környezeti nevelés céljai, szándékai

A környezeti nevelés legfőbb célját Havas alapvetései alapján, Fűzné (2016) fogalmazta meg, mely szerint *„A környezeti nevelés átfogó célja elősegíteni a tanulók környezettudatos magatartásának, életvitelének kialakítását annak érdekében, hogy a felnövekvő nemzedék képes legyen a környezeti válság elmélyülésének megakadályozására, elősegítse az élő természet fennmaradását és a társadalmak fenntarthatóságát. [...] Életmódjukban a természet tisztelete, a környezeti károk megelőzésére való törekvés váljon meghatározóvá.”* A felnőttek nevelése ugyanezen szellemben történik, viszont tudásuk azonnal a mindennapok részévé tehető, és késlekedés nélkül képesek tenni a fenntarthatóságért.

Természetesen a környezeti nevelés célja részletesebben is értelmezhető. Az ismertetéshez segítségül veszem a Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégiát, amely a Magyar Környezeti

Nevelők Egyesületének alapvetéseiről szóló kiadvány. A legutóbbi, 2010. évi harmadik, javított változatában tételes bemutatást kapunk a környezeti nevelés törekvésiről, amelyek relevánsnak tekinthetők a felnőttek nevelésében is. A kötetben olvasható Czippán, Havas és Victor (2010) szempontjai alapján, és további irodalmak felhasználásával kifejtem a legfőbb célkitűzéseket.

Az élethosszig tartó tanulás támogatása

A fenntarthatósághoz való pozitív hozzáállást gördülékenyebbé teszi az egész életen át tartó tanulás, a környezeti attitűdhöz jelentős mértékben hozzájárul a 'life-long learning' fogalma. (Szendi-Varga, 2015). Czippán, Havas és Victor (2010) szerint a társadalom feladata, hogy felismerje, milyen sokszínű módszerek közül választhat a folyamatos tanulást gyakorolva. Az eredményes ismeretszerzés érdekében bátran igénybe lehet venni az internet nyújtotta lehetőségeket, ez sikeresebbé teszi a tudás elsajátítását. A felnőttek jártassága meglehetősen fontos, hiszen befolyásolja a gyermekek fenntarthatóságra nevelését is: a fiatalabb generáció környezeti nevelése nagyban függ a szüleik tájékozottságától.

Tudományok közötti kapcsolatok felismerése

A környezeti nevelés számtalan tudományág részeként megjelenik, ezzel kapcsolatosan a legtöbb társadalom- és természettudományi területen valamennyi összefüggést találunk. A környezettudományok – mint földrajz, biológia, kémia – összetett rendszereinek megértése ugyanolyan kulcsfontosságú, mint az emberi viselkedés és attitűd jellemzőinek ismerete. Ezen folyamatok értelmezését követően az egyén képes a felmerülő problémák összekötésére, majd különböző aspektusból rávilágít egy-egy bonyolult eset forrására és megoldására (Havas, 1994). A környezeti nevelés nem titkolt célja segíteni az állampolgároknak ezen jelenségek felismerését.

A strukturált szemlélet és a kritikai gondolkodás segítése

Az Európai Unió egyik környezeti nevelés útmutatása (90/313/EEC) szerint holisztikus gondolkodás jellemzi azt az egyént, aki a legmélyebb környezeti érzékelés szintjének elérésére képes. A gyakorlatban az alany – egy aktuális probléma során – több nézőpontot figyelembe vesz, mint például források felhasználása és elosztása, az egyensúly megtartása, az együttérzés és segítségnyújtás lehetősége, illetve a fenntartható előrehaladásának eshetősége. A végleges döntést megelőzően különböző elvek összevetése alapján, átfogóan mérlegel a környezettudatos ember (Könczey, 2006). Minél jobban rálát a természet jelenségeinek

hátterére, folyamataiba és következményeire, tudását annál inkább képes hasznosítani az életében.

Szociális készségek és a közösségi összefogás fejlesztése

A társadalom tagjainak együttműködése, felelős állampolgárokként történő cselekvése nélkülözhetetlen a környezeti nevelés elsődleges céljának elérésében. Már nem csak a természet és az emberiség egyensúlyára kell figyelniük, hiszen a környezeti nevelés fogalma túlnőtte önmagát, kiterjedt az emberek közötti kapcsolatra is. Mindenki ugyanolyan arányban tartozik felelősséggel a természetért, ennek fényében elengedhetetlen a globális összefogás a fenntartható élethez (Doba, 2001). Szükségszerű, hogy nem csak az emberek, de intézményrendszerek, önkormányzatok, szervezetek és különböző szektorok kollektíven fellépjenek a megoldás megvalósítása érdekében.

Hozzáférés biztosítása

A környezeti nevelést mindenki számára elérhetővé, hozzáférhetővé kell tenni. Célszerű törekedni arra, hogy az ismeretszerzést egyenjogúság jellemezze és a sajátos különbségek ne akadályozzák a részvételt (Havas & Varga, 2006). A Czippán, Havas és Varga (2010) fogalmazásában a „környezeti igazságosság” alapján akármilyen nemzetiség, korosztály, társadalmi csoport – tehát a sokszínű társadalmunk bármely tagja – számára megfelelő oktatást kell biztosítani. Érdemes figyelembe venni ezen csoportok igényeit, érdekeit, szokásait, kultúráját és a differenciált pedagógia segítségével minőségi oktatást nyújtani.

Pedagógusok készségeinek gyarapítása

A Havas, Széplaki és Varga (2004) kutatásából kiderül, hogy bár a környezeti nevelésben való részvétel tantervi kötelezettség, ez nem valósul meg a gyakorlatban. Gyakran a pedagógusok sincsenek tisztában a környezeti nevelés helyével, módszerével, esetleg nem gondolják kellően fontosnak azt, aminek eredményeképpen nem megfelelően történik a szemléletformálás. Ezt a problémát érdemes elsőként a felsőoktatás, pedagógusképzés azon szakembereinél megoldani, akik a majdani tanárokat oktatják. A változás már a pedagógusok képzési rendszerében szükséges, ennek köszönhetően a diákok és hallgatók számára értékes és minőségi oktatás történhet a későbbiekben.

Információs és szolgáltatói rendszer támogatása

A fenntarthatóságra törekvés hatékonysága érdekében célszerű bevezetni olyan módszereket, melyek a közösségeket segítik tanulmányok elemzésében, újabb tervek kialakításában, közös

elvek meghatározásában, későbbi lépések meghozatalában. Az információs hálózat haszna egyrészt a sikeres jövő kontrollálását jelenti, másrészt biztosítja a fejlődéshez szükséges tudást és forrást (Havas, 2001). A rendszereket nem csak a szakmabeliek használhatják, helyi önszerveződő csoportok tevékenységben is hatékonyabb munka folyhat ezen módszer segítségével.

Önkormányzatok és helyi társadalom fontossága

A 2021-es Budapesti Környezeti Állapotértékelés alapján megfogalmazható, hogy a környezetvédelmi törvény értelmében legfőképp az állam és önkormányzatok feladata a környezeti nevelés szolgáltatása, illetve minden település köteles a társadalmi részvétel – közösségek, önszerveződő csoportok – támogatására. Felhívja a figyelmet a közösségi tervezés fontosságára, és ezen koncepciók a lakosság közreműködésével történő megvalósítására, amely erősíti a helyiekben az összetartozás érzését.

Egyéni hozzájárulás

Célravezető a környezeti nevelésben résztvevő egyént a lehető legnagyobb mértékben ösztönözni a saját élmények és tapasztalatok szerzésére, társadalmi szerepvállalásra. Érdeemes megmutatni számára, milyen befolyásoltsággal rendelkezik a környezetével kapcsolatban (Nmarné, 2019). A fenntarthatósághoz történő hozzájárulás már az ismeretszerzés során megvalósul, hiszen a résztvevő az idejének és anyagi forrásának felhasználásával vesz részt egy-egy környezeti nevelés jellegű programon. Ezt követően megtörténik a tudás megosztása, továbbadása – akár csak a személyes közegben –, mely tevékenység szintén egy előrehaladásként működik (Havas, 2001).

Civil szervezetek fejlődésének elősegítése

A HUMUSZ egyesület (2016) tökéletes leírást ad a szervezetek helyzetéről, miszerint „...a civil szervezetek, egyesületek környezeti nevelési tevékenysége számára az elmúlt évtizedekben létrejött egy olyan elvi, tartalmi keret, amelynek mentén tervezni és irányítani tudják a tevékenységeiket. Természetesen kritizálni, kiegészíteni lehet ezeket a kereteket, hiszen csak így lehet fejleszteni, aktualizálni a tartalmukat.”

Az előbb taglalt célkitűzések alapján megállapítható, hogy a környezeti nevelés rengeteg területet érint. Szándékai között szerepel a minden korosztályra kiterjedő nevelés, az érintett tudományok összekapcsolása, a kritikus gondolkodás elősegítése. Fejleszti kívánja a szociális és pedagógiai készségeket. Szeretné biztosítani az elérhetőséget bárki számára, valamint információs rendszert létrehozni. Az egyén aktivitása mellett fontosnak tartja az

önkormányzatok, közösségek és a civil szervezetek munkáját is (Czippán, Havas és Victor, 2010).

2.3. A környezeti nevelés programok tanulási formák szerint

A környezeti nevelés megannyi színtere áll rendelkezésre a tanulni vágyók részére, amelyek különböző módszerei segítik az alaposabb ismeretek szerzését, megértését. Dolgozatomban az Európai Bizottság (2000) tanulási formáinak mentén a formális, non-formális és informális tanulás területére kiterjedő eljárásmodokat mutatom be.

A **formális tanulás** során szigorú szabályok adják meg a környezeti nevelés módját. 2003 óta Nemzeti Alaptantervekben kiemelt fejlesztési területek egyikeként található meg a környezeti nevelés, minden közoktatási intézmény köteles e tevékenység folytatására. A tanulók a NAT-nak köszönhetően egy szabályozott rendszerben, elméleti és gyakorlati tudást szerezve vesznek részt a környezeti nevelésben (Mónus 2020). A felnőttoktatási kerettantervekben konkrétumok mentén segítik a pedagógusokat: megfogalmazzák a környezeti nevelés önálló egységét az alap- és középfokú oktatásban, valamint szakiskolákban. Problémaként felmerülhet azon elmélet, hogy a környezeti nevelés önálló órakerete megtevesztően hat a tanárok számára, hiszen nem csak ezeken az alkalmakon kell figyelmet szentelni a környezeti nevelésre, a többi tárgy esetén is érinteni szükséges azt (Varga, 2002).

Azt feltételezhetnénk, hogy a formális oktatás leginkább a gyermekeket, fiatal generációt érintő módszerek közé tartozik, azonban a Központi Statisztikai Hivatal (2022) legfrissebb adatai szerint 2019/2020-as tanévben 89.000-en, míg 2020/2021-ben – csökkenő tendenciával, de szintén jelentős számmal – 75.000-en vettek részt *általános iskolai és középfokú iskolai felnőttoktatásban*. Ezen adatok alapján figyelemre méltónak tekinthetjük a formális területen folytatott nevelést is. A tanulmányok alatt aktuális, társadalmat érintő problémákról és azok megoldásának módjairól való ismeretbővítés a felnőtt generáció magabiztosságát növeli a tájékozottság és rátermettség érzésével. Az egyén megszerzett tudását azonnal alkalmazhatja a gyakorlatban, számos lépést tehet a mindennapokban a fenntarthatóság jegyében (Varga, 2003).

A *felsőoktatásban* történő környezeti nevelés kiemelten fontos, hiszen a hallgatók később magas pozíciót érhetnek el a munkahelyükön, befolyásukat a természetvédelem mellett való kiállásra hasznosíthatják. Mónus (2020) szerint azonban leginkább a kevés, környezet iránt elhivatott egyetemi tanárra számíthat a felsőoktatásban résztvevő egy-egy tárgy keretén belül. Megemlíti, a fenntarthatóságról szóló oktatást viszonylag nehéz feltérképezni, hiszen míg

néhány szak esetén tantervben szerepel a környezeti nevelés, addig más képzéseken is megjelenhet, különböző témákban és eltérő mélységekben.

A **non-formális tanulás** egy szabadabb közeget biztosít a nevelésben résztvevők számára: a nem közoktatásban történő képzésekre már nem vonatkoznak a NAT-ban és kerettantervben foglaltakhoz hasonló szabályzatok vagy rendeletek. A jelentkezők önszántukból, érdeklődés okán vesznek részt a tanfolyamokon, amelyek gyakorlatias, sikerélményt nyújtó tudással egészítik ki az alapismereteinket (Bajusz, 2011).

A környezeti nevelés valamilyen képzettséget adó oktatásban – *szak- és továbbképzés* formájában – is megjelenhet. Épülhet ez korábbi tanulmányokra, mint például a Budapesti Tanítóképző Főiskolán a természetismereti szakértői tanfolyam tanítók részére (Véghelyi, 1994) vagy a környezeti nevelési tanfolyam óvodapedagógusok részére (Agárdy, 1994). A Hortobágyi Nemzeti Park duális képzés keretein belül biztosít lehetőséget gyakorlati tapasztalat szerzésére a természetvédelmi tanulmányokat folytató hallgatóknak (HNP, 2022). Önálló, előzetes szakmai ismereteket nem elváró szakképzésben is részt lehet venni, példaként említve a környezeti asszisztens képzést – amely az iskolarendszeren kívüli felnőttképzés keretében indult (Kun-Szabó, 1996) –, vagy a Szakképesítések Országos Képzéskeresőjén (2022) megjelenő természetvédelmi szaktechnikusi tanfolyam.

A *munkahelyi környezetben* történő oktatás során is megvalósulhat környezeti nevelés. Bár a tréningek leginkább szervezetre vagy munkavállalók javára fektetnek hangsúlyt, érdemes figyelmet szánni a fenntarthatóságra is a képzés céljainak kitűzésénél. A vállalatok ezen jellegű törekvései nagyban hozzájárulnak a környezeti nevelés térnyeréséhez, mindemellett kedvező tudással gazdagodnak (Varga, 2003).

Kiemelkedő szerepvállalással bírnak a *nemzeti park igazgatóságok*. A törvényben foglaltak szerint valamennyi területre kiterjedő környezeti nevelést végeznek, ennek jegyében az oktatáshoz szükséges bemutatóhelyeket létesítenek és működtetnek, ismeretterjesztő anyagokat készítenek, támogatják a közintézmények és civil szervezetek munkáját. Szinte minden nemzeti parkról elmondható, hogy szakember által vezetett túrán, bemutatóhelyszíneken, tanösvényeken, madármegfigyelésen, különböző foglalkozásokon vehetnek részt az érdeklődők (Patocskai, Győrfi 2021).

Hatalmas jelentőséget tulajdonítunk a *civil szervezeteknek* is. Varga (2003) szerint a civil szervezetek az egyik legmeghatározóbb közreműködők az emberek gondolkodásának kialakításában. Önként szerepet vállaló aktivisták népszerűsítik a fenntarthatóság témakörét

változatos rendezvények keretein belül. Ezek lehetnek rövid tanfolyamok, de akár évekig tartó népfőiskolai oktatás is.

Az *informális tanulás* – szinte észrevétlenül – a mindennapi életben történik. A folyamat motiváltságát, módját, célkitűzését teljes mértékben a tanuló határozza meg, nem külsőleg befolyásolt tevékenység jellemzi. Bár egész életünkben végigkísér ezen ismeretszerzési mód, mégis leggyakrabban véletlenszerűen, akaratlan és bármilyen rendszert figyelmen kívül hagyva következik be (Kleisz, 2009).

A *turizmus* az egyik legjelentősebb formának számít, mely során az ember elsődleges célja a kikapcsolódás és szórakozás, ugyanakkor, ha ez természet közelségében történik, máris informális környezeti nevelésben vehet részt az egyén. Orbán (2004) kutatásában megfigyelhető, hogy az állatkertek intézménye képes megszólítani a felnőtt generációt is. A felnőttek szívesen megtekintik az élőlényeket, amelyek bemutatását az állatkert mindenki számára élvezetessé próbálja tenni. A túrázás szintén egy közkedvelt, környezetünk feltérképezésére szolgáló tevékenység. Németh és Némethné (1997) megfogalmazásában „egyszerre nevelési és megismerési lehetőség, szemléletmód és cselekvési forma, érzelmi- és értelmi viszonyulás környezetünkhöz.”

A *múzeumok* – kiemelten a természettudományi múzeumok – rengeteg programmal segítik a látogatókat az újabb tapasztalatok gyűjtésében. Egy, a Magyar Természettudományi Múzeum és a Bakonyi Természettudományi Múzeum intézményére kiterjedő kutatás (Dominek, 2011) alapján minden korosztálynak biztosított a tárlatvezetés, egyéni szempontokat figyelembe véve. Feladatuknak tekintik, hogy a csoportos foglalkozásokon kiemelt szerepet kapjon a környezettudatos gondolkodás, amely ezáltal a résztvevők körében elmélyedhet, kialakulhat.

A *tömegkommunikáció* abszolút releváns tanulási forrásnak tekinthető, bár a médiafogyasztó leggyakrabban tudattalanul, észrevétlenül tanul általa (Stéber, 2014). A 21. század emberét folyamatos ingerek, tapasztalatok érik különböző médiaközvetítő készülékek, a közösségi média által. Az egyik legklasszikusabb, még a ma is népszerűnek számító eszköz a televízió. Különböző motivációs tényezők befolyásolhatják a nézőt: a mindennapokból való kiszakadás, magabiztosság és önértékelés fokozása vagy tanulási vágy (Juhász & Szabó, 2016). Mindhárom cél esetén biztosított annak elérése, hiszen a társadalom számára több, kifejezetten természettel foglalkozó televíziós csatorna áll rendelkezésre számtalan dokumentumfilmmel, ismeretterjesztő műsorral, emellett más, nem kifejezetten környezettel foglalkozó adásban is szerepet kaphat a fenntarthatóság. Stéber (2014) kutatásában kiderült, a TV leginkább a szórakozást szolgálja, mindeközben az internet átvette a hírszerzésre szolgáló funkciót.

A világhálón megtalálható szinte minden információ, amelyre szükségünk van, így direkt módon, gyorsan történő adat begyűjtésére alkalmas, de természetesen általános használatával is rengeteg ismeretet szerezhetünk informálisan. A Youtube felületén temérdek tartalom elérhető, találunk kifejezetten természetvédelemmel kapcsolatos videókat, a fenntartható életmódra külön csatornák készülnek, mint például a népszerű „Vászonzsákoslány”. A közösségi oldalakon megannyi profil célja a szemléletformálás, Facebookon például a „Természetjár”, az Instagram nevű applikáción Munkácsi Brigi vagy nemzeti parkjaink oldalai, a TikTok oldalán Szebenyi Péter videói szolgáltatnak széleskörű tájékoztatást a felhasználók részére.

A filmszínházak kínálatában egyre inkább megjelennek az egészsétes dokumentumfilmek. Igen nagy népszerűségnek örvend „A tölgy – Az erdő szíve” francia természetfilm, valamint a „A Jóreménység-sziget” magyar kalandfilm, dráma.

A fenntarthatóságra nevelés számtalan módon, formális, non-formális és informális tanulás keretein belül is megvalósulhat. A temérdek lehetőségből könnyen választhat az ismeretszerzésre motivált felnőtt.

3. A tanulási motiváció megjelenése a szakirodalomban

A tanulás – a life-long learning jegyében – természetes része a mindennapjainknak, életünk részeként számtalan módon megjelenhet. A hatékony és eredményes folyamathoz elengedhetetlen, hogy feltérképezzük a tanulót és a számára ösztönző hatással bíró elemek összefüggéseit. Bábosik és Bábosik (2006) szerint a motiváció segíti az egyént a tanulási tevékenységben való részvételre, megerősíti számára az ismeretszerzés szórakoztató és idilli oldalát, emellett jelentős mértékben hozzájárul a tanulási folyamattal kapcsolatos frusztráció csökkentéséhez, vagy akár teljesen fel is számolhatja azt.

A tanulási motiváció témakörét megannyi kutatásban vizsgálják, rengeteg adat áll rendelkezésünkre. A teljesség igénye nélkül, pályamunkám szempontjából releváns elméleteket taglalom a következőkben.

3.1. A tanulási motiváció fogalmi háttere

Kocsis (2006) olvasatában a tanulási motiváció meghatározása az „*egyén külső ingerekre adott belső, szubjektív feleletével, lelki válaszreakcióival kapcsolatos*”, amely magába foglalja a tanuló egyén belső akaratát, szándékát, kíváncsiságát, tudásvágyát és természetét is.

Mócz és Ujma (2010) megfogalmazásában „*a tanulási motiváció a tanulás iránti késztetésnek, indítéknak szükségletnek tekinthető, mely a tanulási tevékenységet indikálja. Az erősebb késztetés nagyobb cselekvési készséggel párosul.* Ezen definícióval leginkább egy általános leírást adnak a drive működéséről.

Sz. Molnár (2009) megközelítése az ember kíváncsiságait tekinti hangsúlyosabbnak, mely szerint „*az élethosszig tartó oktatás és az életen át tartó tanulás alanyi jog, valamint alapvető szükséglet minden civilizált társadalomban. Ezek érvényesítésével, érvényesülésével minden ember kielégítheti tanulási igényeit, kihozhatja magából a benne rejlő lehetőségeket és megtalálhatja helyét a társadalom egészében.*”

3.2. Motivációs tényezők

Sz. Molnár (2009) összefoglalásában olvashatjuk az egyik legnépszerűbb a tanulásban történő részvételre alkalmazott tipológiát, amelyet Boshier 1982-ben dolgozott ki ESP, azaz „Education Participation Scale” néven. Az alábbiakban ezen elmélet szempontjai (társas kapcsolatok keresése, társas ösztönzés, szakmai előrelépés, közösségi munka, külső elvárások, tudásvágy) alapján tárom fel a felnőttek lehetséges motivációs tényezőit.

A társas kapcsolatok keresése jellemző azon személyekre, akik kifejezetten kedvelik, előnyben részesítik a közösségben, másokkal együtt történő tanulást. Kispálné (2015) szerint a tanulótársak számos helyzetben együttműködnek: megosztják a jegyzeteiket, tájékoztatják egymást vagy csoportosan mennek a képzésre. Kispálné és Mátrai (2015) vizsgálata alapján elmondható, hogy a formális és non-formális tanulás során alkalom nyílik a társadalmi tőke kiterjesztésére. A legtöbb résztvevő szerint ezen ismeretségek a későbbiekben hasznosnak bizonyulnak, és számítanak ezen kapcsolatok hosszútávú fennmaradására.

A társas ösztönzés keresése esetén az egyén küzdhet magánéleti gondokkal – pl. egyedüllét vagy unottság –, amelyek kiváltják a tanulásra való igényt, bekapcsolódásra bírják a személyt valamilyen képzési programba. Az idősek – leginkább nyugdíjazottak – helyzetére jellemző ez a típus, hiszen rengeteg idő áll rendelkezésükre, amelyet nehezen töltenek el, ezáltal az unalom veszélyének erősen ki vannak téve. Az egri Tanárképző Főiskola „harmadik kor egyetemének” résztvevői motivációként – az ismeretszerzés mellett – a szabadidejük hatékony felhasználását és a folyamatosan ismétlődő tevékenységet határozták meg (Maróti, 2015). A felmérés alátámasztja ezen motiváció érvényességét.

A *szakmai előrelépés* természetesen a munkahellyel kapcsolatos motiváció, például a pozíció stabilitásának megtartása, feljebb jutás a ranglétrán vagy munkahelyváltás. Mihály (2003) munkájában az OECD kutatását olvashatjuk, mely szerint a leggyakrabban jelentkező tényezők: munkahelyi elvárás, „második esély” intézmények iránti érdeklődés, béremelés igénye, képzések hiánya az aktuális munkahelyen, migráció, fogyatékkal élők munkavállalási szándéka más ágazatban. Pierog (2017) nyomán fény derül arra, hogy a formális és non-formális oktatásban leginkább a végzettséggel elérhető célok megvalósítása érdekében vesznek részt a tanulók. Egy újabb terület elsajátításával – másnéven újabb képesítés megszerzésével – több lehetőséget nyílik meg a fentebb említett szándékaik elérésére.

A *közösségi munka* azon emberek legfőbb motivációja, akik elhivatottan végeznek a társadalmilag hasznos munkát. Ezen esetben az eredményesebb tevékenység érdekében valósul meg az ismeretszerzés. Az INVOLLEN (2015) valamennyi korosztály számára készített oktatási útmutatója a természetvédelmi önkéntesek képzését írja le. Célkitűzésük felhívni a figyelmet a természetvédelem fontosságára, emellett az önkéntes munka népszerűsítése és a generációk közötti tanulás lehetőségének biztosítása is. A programon résztvevők szemléltetik a közösségi munka általi motiváltság lényegét: a megszerzett tudást később kamatoztathatják a további, környezetért folytatott önzetlen munkájukban.

A *külső elvárások* esetén különböző irányból – például család, munkahely – nyomást érezhet az egyén, aki ennek eredményeképpen a tanulást kényszerűnek élheti meg. A résztvevők elutasítják az oktatás nevelő-fejlesztő következményét, ráadásul megpróbálnak kitérni a képzésen való megjelenés alól. Ez határozottan csökkenti a nevelés sikerességét (Bábosik & Bábosik, 2006). A programmal való megelégedés ezen motivációs tényező mellett a legkevésbé valószínű (Mucsi et al., 2020).

A *tudásvágy* a tanulók többségének egyik legfőbb mozgatórugója. A hangsúly az újabb ismeretek bővítésén alapszik, amelyet az egyén egyfajta örömforrásként él meg. A tanulás egyben szellemi kihívást is jelenthet (Simándi, 2016).

Egy másik megközelítés (Réthy, 2003) a motivációs tényezőket külső és belső irányultság szerint különbözteti meg. Szenczi (2012) összefoglalásában Réthy elméletét ismerhetjük meg. A külső (extrinzik) és belső (intrinzik) motivációs tényezők az ellentétes pólusokon helyezkednek el, melyek között további két tényező kapott teret. A *külső motiváció* esetén az egyén külső ösztönzésben részesül, például valamilyen jutalmat vagy kiváltságot kap, de akár szankció elkerülése is lehet az indíték (Teknős, 2020). Katona (2009) megemlíti, hogy az extrinzik motiváció kapcsán a függetlenség különböző szintjeit élhet meg a tanuló. Külső

szabályozás vagy másoknak megfelelni akarás során leginkább megalázkodás, behódolás történik, míg például a vágyott karrierhez szükséges kötelező ismeretszerzés belenyugvással és lehetőségek örömeivel párosul. Az *belső motiváció* értelmezhető az egyén érdeklődésében, felfedezési kedvében, ekkor a tanulási folyamat örömforrásként szolgál a tanuló számára (Józsa, 2002). A belső és külső motiváció között elhelyezkedik a *beépült (internalizált) motiváció*, amely elsőként extrinzik formában jelenik meg, majd fokozatosan átalakul a tanuló saját maga általi, belső késztetésre. A tanulás eleinte külső tényezőként – családi elvárásként – mutatkozik meg a gyermek számára, majd később már a személyiség részeként tűnik fel, és önszorgalomból tanul. A másik, két pólus közötti elem a *presztízsmotiváció*. Külső motivációként is helyt áll, hiszen a célja a konkurencia legyőzése és a tekintély megszerzése, azonban belső motivációnak is tekinthető, mert a tanuló saját érdekeit, akaratát szolgálja a tevékenység (Szenczi, 2012).

Csoma (2002) a tanulási tevékenységet elindító motívumokat az iskolai felsőoktatásban végzett vizsgálatok alapján 3 nagy csoportra osztja. Az *egzisztenciális indíték* a legerősebb motívum, amely más motívumokkal is ötvöződik, de önmagában is differenciált. A *presztízsmotívum* esetén a mobilizáció, az életfeltételek javulása, a munkahelyi követelmények adják meg a tanulási kedv növekedését. A szakmai előrejutás, a pozíció megtartása vagy a magasabb bérezés lehetősége ösztönzi az egyént a tanulásra. A *korábbi művelődés során kialakult érdeklődés és tanulási vágy* motívuma abban az esetben jelenik meg, ha már előzetesen szerzett tudását szeretné bővíteni a tanuló. Érdeklődhet valamilyen terület iránt, vagy akár csak általános műveltségét szeretné gazdagítani.

Az általam bemutatott tanulási motivációs elméletek mellett számtalan más tanulmány rendelkezésünkre áll. A pályamunkám során legrelevánsabbnak ítélt szemléletek is mutatják: a motiváció témaköre sokféleképpen megközelíthető, vizsgálata rengeteg aspektusból lehetséges.

3.3. Akadályozó tényezők

Az akadályozó tényezők összeállításánál figyelembe vettem Cross (1981) megközelítését, akire az angol nyelvű irodalom megannyiszor hivatkozik. Cross a tényezőket hármass felosztásban határozta meg. A *szituációs hátrányok* esetén a tanuló helyzetét hangsúlyozza. Ez jelentheti az egyén tanulási tevékenységgel tölthető idejét, valamint az oktatáson történő részvétel anyagi vonzatát. Az *intézményi akadályok* egybefoglalják az intézménnyel és képzéssel kapcsolatos nehézségeket, például a felnőttképzésre vonatkozó intézményi nézeteket, a képzés

folyamatának részleteit. A *beállítódási akadályok* során előtérbe kerülnek a tanuló korábbi tapasztalatai, oktatáshoz kötődő viszonya: a negatív érzések és élmények hátráltató jelleggel bírnak. Ugyanakkor megnyilvánulhat a kurzussal vagy az oktató személyével kapcsolatos bizonytalanságban is (Tőzsér, 2014).

Hardin (2008) alapul vette Cross elméletét, és 4 csoportba rendezte a felnőttoktatásban résztvevők akadályozó tényezőit. Az *intézményi korlátok* megjelennek a felsőoktatás politikájában, gyakorlatában és a bürokráciában, ezek negatívan hatnak a tanuló érvényesülésére. Az intézmény kiválasztásánál a jelentkezők figyelembe veszik a földrajzi távolságot, a kurzus időbeosztását, a tanszékek és osztályok nyitva tartását, illetve a tájékoztatás pontosságát. A *szituációs korlátok* megjelenhetnek konfliktusok, időbeosztási bonyodalmak, magánéleti problémák, anyagi és közlekedési nehézségek formájában. A *pszichés korlátok* esetén a tanulási folyamatot a helytelen megküzdési stratégiák, az önbizalom hiánya, a korábbi negatív iskolai élményekből fakadó félelem nehezíti. A *tanulmányi nehézségek* a felnőtt tanulók nem megfelelő felkészültségéből ered, emiatt a tudományos érvényesülésüknek gátat szab a különböző képességek és készségek hiánya (Tőzsér, 2014.).

4. Hasonló jellegű kutatások

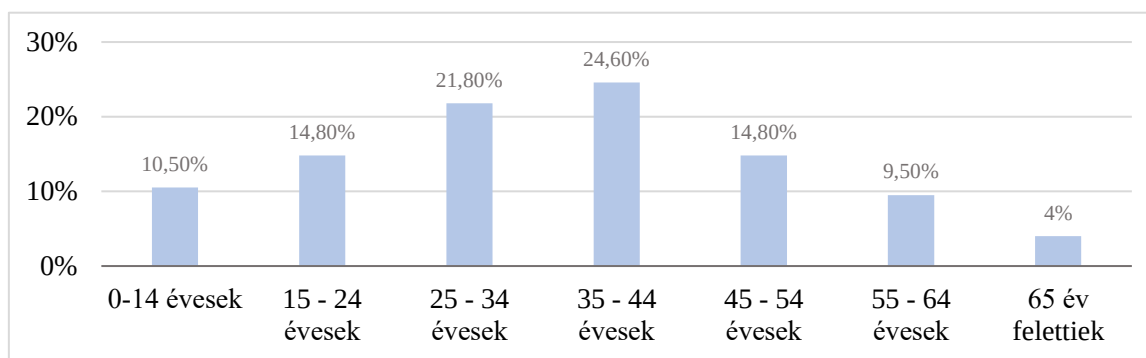
A következőkben olyan korábbi 2 kutatást mutatok be, amelyek témaköre meglehetősen hasonló a pályamunkámhoz, és releváns kérdésfelvetésekkel, továbbá adatokkal szolgálnak. Első sorban a látogatók igényeit és motivációit veszik alapul, a tanulási szempont nem jelenik meg erőteljesen meg egyik esetben sem.

Az első vizsgálat, amelyet részletesebben bemutatok, *A magyarországi nemzeti parkok látogatóinak jellemzői* Sulyok 2010.évi összefoglalásában. Ezt követően taglalom Tóth Éva 2016-ban publikált, *Az ökoturizmus keresletének elemzése a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság területén* című munkáját.

Sulyok (2010) tanulmányában *A Magyar Turizmus Zrt. Piac- és Termékmenedzsment Iroda* kutatási eredményeit közli. A 2008-ban történt kérdőíves felmérés 10 nemzeti park helyszínén, összesen 1006 látogató közreműködésével zajlott. A kitöltők 59,7%-a nő, míg 40,3%-a férfi.

A látogatók megközelítőleg fele (52, 6%) elsőként járt az adott nemzeti parkban, másik fele (47,5%) már korábban járt ott. A családosok 45,3%-os arányban képviseltették magukat, számuk a Hortobágyi, Bükk, Balaton-felvidéki és Fertő-hansági Nemzeti Parkban volt a legmagasabb (Sulyok, 2010:32-33).

1.ábra: Válaszadók kor szerinti megoszlása (Sulyok, 2010:32) (%) N=1006

A látogatásra szánt időt tekintve leginkább Hortobágyra jellemző az egynapos tartózkodás. A nemzeti parkok területén legfőbb céljaik a sétálás, túrázás (62,3%), tanösvények és bemutatóhelyek felkeresése (48,3%), valamint a szervezett, szakvezetéses túrákon való részvétel (34,6%). Hortobágy esetében mind a sétálás, túrázás, mind a tanösvények, bemutatóhelyek 56,6%-os arányt mutatnak, a szervezett, szakvezetéses program 23,7%-ban volt népszerű. A hortobágyi szolgáltatások tekintetében leggyakrabban a szervezett, szakvezetéses programokat (45,8%) kívánták igénybe venni, ezt követi az étkezés, illetve az egyszerű szálláshely (27,1-27,1%), majd a középkategóriás szálláshely (26,3%) (Sulyok, 2010:35).

A felmérés szerint a legközelebbi látogatáskor igénybe venni tervezett szolgáltatások: vadon élő állatok megfigyelése (48,5%), szervezett túra (41,5%), vadon élő növények megfigyelése (32,4%), barlangi túra (27,2%), lovaskocsikázás (23,9%), régi magyar háziállatok megfigyelése (20,6%). A Hortobágyi Nemzeti Park látogatói átlagosan 2,5 forrást megjelölve leginkább az internet (50,5%) segítségével, a korábban ott járt személyek (35,5%) és a térképek (34,2) által tájékozódtak az utazás előtt. Azon kérdésre, hogy ajánlanák-e barátainak és ismerőseinek a nemzeti parkot, kollektíven 98,4%-os igenlő válasz érkezett, ez 100%-os arány Balaton, Duna-Ipoly, Fertő-tó, Hortobágy, Őrség és Kiskunság esetén. A válaszadók több mint 80%-a tervez visszatérni az adott nemzeti park területére, több mint 40% szeretne más hazai nemzeti parkot is felkeresni (Sulyok, 2010:36).

A kutatás rámutat a nemzeti park turisztikai szerepére: szolgáltathat programlehetőséget egy adott utazás során vagy önálló úti célként is szívesen választják. Megállapítja, hogy más szolgáltatások is nagy figyelmet kapnak, mint étkezési lehetőség vagy szálláshely. A felmérés alapján az internet és nyomtatott anyagok jelennek meg leggyakrabban a tájékozódásban. A hazai nemzeti parkok sikerességét a döntő többség elégedettsége, illetve a jövőben visszatérni vágyók száma prezentálja.

Tóth (2016) felmérte a *Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság* ökoturizmusának keresleti oldalát. Többek között kérdőíves vizsgálatot végzett 17 különböző helyszínen a látogatók körében, ezt összesen 631-en töltötték ki. A válaszadók 40,3%-a férfi, 59,7%-a nő. Korcsoportot tekintve a 10-18 év közöttiek 20%-ban, a 19-33 év közöttiek 30%-ban, a 34-55 év közöttiek 31%-ban és a 56-86 év közöttiek 19%-ban képviseltették magukat. A válaszadók 27,5%-ának kötődnek tanulmányai a természethez, környezethez (Tóth, 2016:106).

A terület felkeresésének oka 255 esetben az adott nevezetesség vonzereje, 95 válasz szerint a kötelező részvétel, 57 válaszadó kifejezetten a DDNP programja miatt érkezett, 50 esetben pedig egy utazás vagy kirándulás során történt a látogatás. A gyakoriságot érintő kérdésben 43% először, 18% másodszor, 22% 3-10 alkalommal, 10% rendszeresen látogatja a nemzeti parkot, 7% nem tartja számon a gyakoriságot. A kitöltők sorrendje hat, őket leginkább vonzó szempont a legvonzóbb elemtől a legkevésbé vonzóig: konkrét természeti érték, új ismeretek szerzése, séta és mozgás, természet szépsége, tiszta levegő, csend (Tóth, 2016:114-127).

Az információszerzési forrásaik leggyakrabban a DDNPI honlapja, vagy más internetes oldalak. Hírforrásként működnek a nemzeti park kiadványai, bemutatóhelyei, emellett az útikönyvek, televízió és nyomtatott sajtó is szolgálta a tájékozódást. Az utazási motiváció tekintetében leginkább a kíváncsiság vonzotta a résztvevőket 119 fővel, ezt követte a DDNPI szervezett programja 113 fő válaszával, illetve 78 esetben spontán döntés következményeként, 62 esetben közös döntés útján valósult meg a látogatás. Leggyakrabban, 64%-ban egy napot töltöttek el a területen (Tóth, 2016:129-134)

A válaszadók számára leginkább tetsző kiránduláselemek kapcsán döntő többségben az adott nevezetesség (265 fő), de a természet és táj élménye is megjelent 133 fő esetében, míg a túravezetést 111-en említették. A legkevésbé tetsző kiránduláselemnél az időjárás emelkedett ki 58 válaszadóval, 26 főt zavartak a túratársak, 26 további személy a kiszolgáló alkalmatosságot említette (kevés pihenőhely, illemhely minősége, korlátozott fizetési módok stb.) (Tóth, 2016:140-142).

A kutatás felmérte a nemzeti park felkeresésének okait, gyakoriságát. Rámutat a látogatók által vonzónak talált szempontokra. Taglalja az információszerzés módjait és utazási motivációként megjelenő tényezőket. Megvizsgálta a területen eltöltött napok számát, valamint a tartózkodás során megjelenő pozitív és negatív elemeket.

A két kutatás vizsgálati szempontjai és következtetései hasznos információkat szolgáltatottak kutatásomhoz.

5. Az empirikus kutatás eredményei

A következőkben bemutatom az empirikus kutatásom részleteit és eredményeit. Megkérdeztem egyrészt környezeti nevelésben résztvevő személyeket (5.2. fejezet), másrészt környezeti nevelést szolgáltató szervezeteket (5.3. fejezet). Mindkét oldalról igyekeztem választ szerezni a kutatási kérdéseimre.

5.1. Vizsgálat körülményei, módszerei és kutatási kérdések

Elsőként *kvantitatív* kutatást végeztem. 2022 nyarán, június és augusztus között a látogatók – informális formában tanulók – körében személyesen, kérdezőbiztos által történt 8 alkalommal a mintavétel 4 különböző bemutatóhelyszínen. A vizsgálatban 111 fő töltötte ki a kérdőívet. A rendelkezésre álló adatokat az IBM SPSS Statistics 20, illetve Microsoft Excel program segítségével dolgoztam fel. 2022 őszén *kvalitatív* módszerrel, félig strukturált interjú keretében a környezeti nevelést szolgáltató szervezetek mértem fel. Mind a vezetőket, mind a látogatókkal közvetlen kapcsolatban álló dolgozókat megkérdeztem.

A kutatási kérdéseket érdeklődésemből fakadóan, saját tapasztalataim alapján állítottam fel. A kérdések kirajzolódása után írásba foglaltam hipotéziseim, amelyek induktív módon kerültek meghatározásra.

K1: Melyek a legfőbb motivációs tényezők az informális környezeti nevelésben résztvevők körében?

H1: A látogatók körében – Sz. Molnár (2009) csoportosítása mentén – nem meghatározó motiváció a szakmai előrelépés és a külső elvárás. A környezeti nevelésben résztvevők kikapcsolódásként, általános ismeretszerzési lehetőségként tekintenek a bemutatóhelyen tett látogatásra.

K2: Melyek azok a tényezők, amelyek leginkább akadályozták a programon történő részvételt?

H2: A résztvevők által értékelt akadályozó tényezők korcsoportonként változóak lehetnek, míg a fiataloknál időhiány, úgy az időseknél egészségügyi problémák, szükséges információk hiánya teszi nehezebbé a látogatás eshetőségét.

K3: A látogatók, amennyiben ezek a nehézséget okozó elemek megszűnnének, motiváltak a gyakoribb részvételre?

H3: A résztvevők – ha több lehetőségük adódna – gyakrabban látogatnának mind környezeti nevelés jellegű programokra, mind Hortobágyra. Az évek során általában pozitív véleménnyel találkoztam, rengetegen érkeztek visszatérőként.

K4: A látogatás szervezésekor leginkább milyen szempontokat vesznek figyelembe?

H4: A részvétel körülményeit tekintve főként az utazás és programok költségét, a távolságot és a megközelíthetőséget vették figyelembe. Saját tapasztalatom alapján, a korábbi években látogatókkal folytatott beszélgetések során ezen szempontok merültek fel gyakran.

K5: Milyen mértékben foglalkoztatja a természetvédelem a résztvevőket?

H5: A természetvédelem fokozottabb mértékben foglalkoztatja a fiatalabb korosztályt, hiszen több információt érhetnek el a tömegkommunikáció, illetve az oktatási intézményekben történő környezeti nevelés következtében.

K6: Milyen környezettudatos döntéseket hoznak a látogatók mindennapjaikban?

H6: A látogatók többsége alkalmaz környezettudatos megoldásokat a mindennapokban. Napjainkban számtalan tájékoztatást kapunk a környezetkímélő életmódról, amelyet saját tapasztalatom szerint egyre többen követnek.

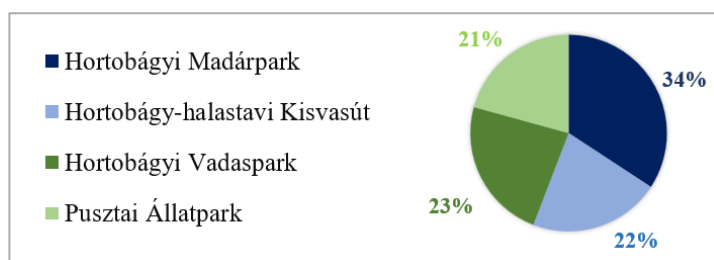
5.2. Kérdőíves vizsgálat a környezeti nevelésben résztvevők körében

A következőkben bemutatom a kvantitatív vizsgálati módszerem, azaz a látogatók körében történt kérdőíves felmérés eredményeit. Az adatok elemzésénél kitérek a korábban meghatározott hipotéziseim teljesülésére vagy cáfolatára is. Az eredmények alapján a kutatási kérdéseimre is reflektálok.

5.2.1. Minta jellemzése

Hortobágyon, 4 bemutatóhelyszínen, összesen 8 alkalommal kérdeztem meg a látogatókat kérdőív segítségével. A válaszadók a vizsgálatom során egyéni látogatóként érkeztek a bemutatóhelyszínekre, a kitöltés idején nem vettek részt szervezett, csoportos foglalkozáson.

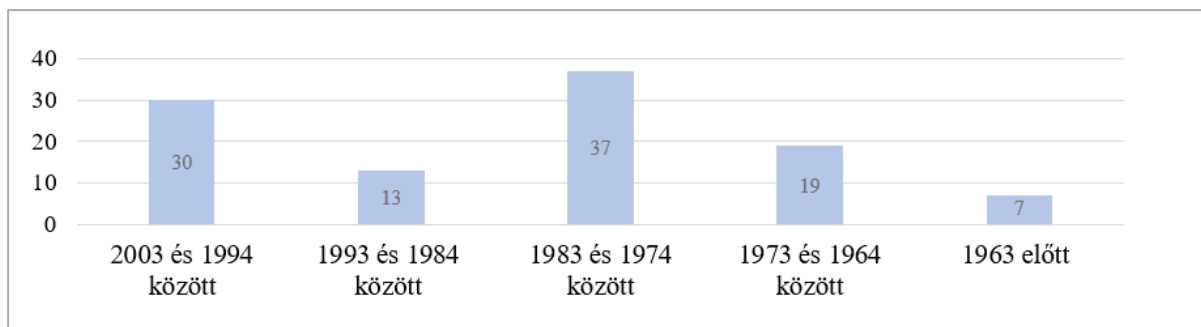
2.ábra: Megoszlás a kitöltés helyszíne szerint (%) N=111

A Hortobágyi Madárparkban 38-an, a Hortobágyi Vadasparkban 26-an, a Hortobágy-halastavi Kisvasút esetén 24-en, míg a Pusztai Állatparkban 23 kitöltő segítette munkámat (2.ábra).

A kitöltők 56%-a (62 fő) a női, míg 43%-a (48 fő) a férfi nemet képviselik. Egy személy nem nyilatkozott ezen változóról.

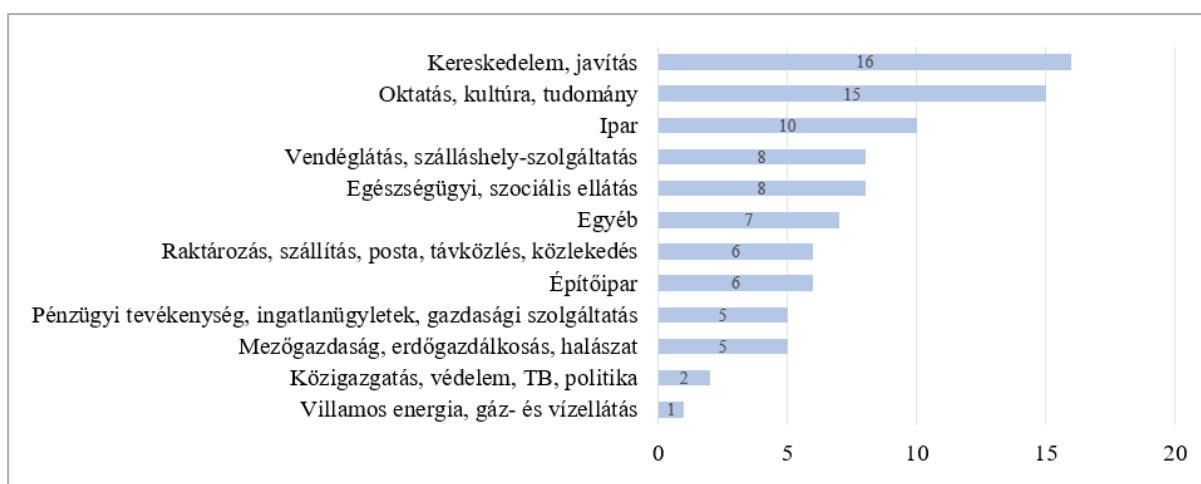
3.ábra: Az Ön születési éve (fő) N=106

Korcsoporthoz tekintve a 2003 és 1994, illetve az 1983 és 1974 között születettek képviseltették legnagyobb arányban magukat, azonban valamennyi korosztály megmutatkozott a vizsgálat során (3.ábra).

Lakóhelyet tekintve 14 fő (12%) fővárosból, 24 fő (22%) megyeszékhelyről, 51 fő (46%) városból, 10 fő (9%) községből, 11 fő (10%) faluból érkezett, 1 fő nem adta meg a lakóhelyét.

4.ábra: Milyen ágazatban dolgozik Ön? (fő) N=89

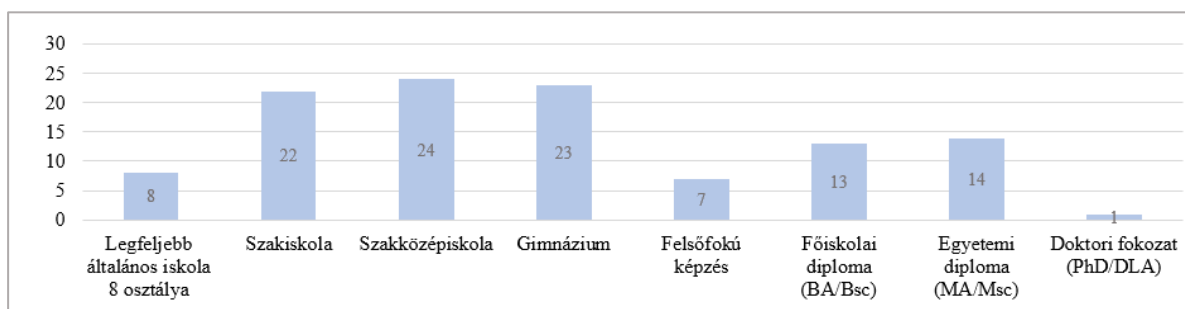

22 kitöltő hivatásának ágazati csoportosítását nem részletezte. Ez összefüggést mutat azzal, hogy 20 esetben nemleges, 5 esetben nem érkezett válasz azon kérdésre, hogy jelenleg dolgozik-e a kitöltő. Az 5.ábra alapján a kereskedelem és javítás, oktatás, kultúra és tudomány, valamint az ipar ágazatából érkeztek legtöbben, míg a villamosenergia, gáz- és vízellátás,

illetve a közigazgatás, védelem, TB és politika szakemberei képviseltették magukat legkevesebben.

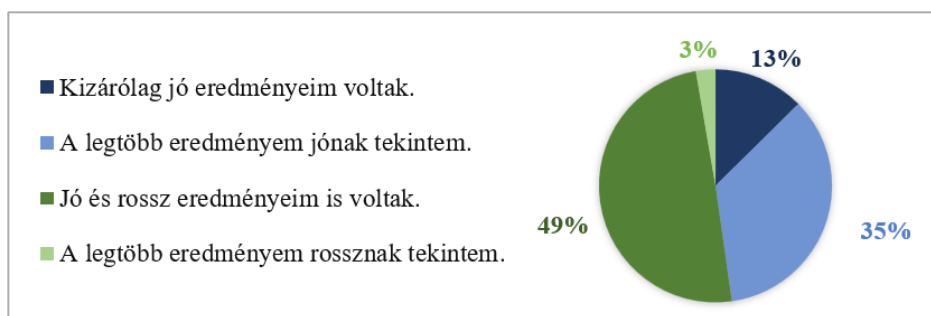
Kérdőívemben kitértem arra, hogy a kitöltők tanulmányai vagy hivatása kapcsolatban állnak-e a természetvédelemmel. Ezen kérdésre 19%-ban igenlő, valamint 81%-ban nemleges válasz érkezett.

5. ábra: Mi az Ön legnagyobb iskolai végzettsége? (fő) N=108

A válaszadók jelentős hányada (64%) középfokú végzettséggel rendelkezik, de a felsőoktatásban is többet szereztek végzettséget (31%) (5. ábra).

6. ábra: Mennyire érzi sikeresnek, eredményesnek a korábbi tanulmányait? (%) N=111

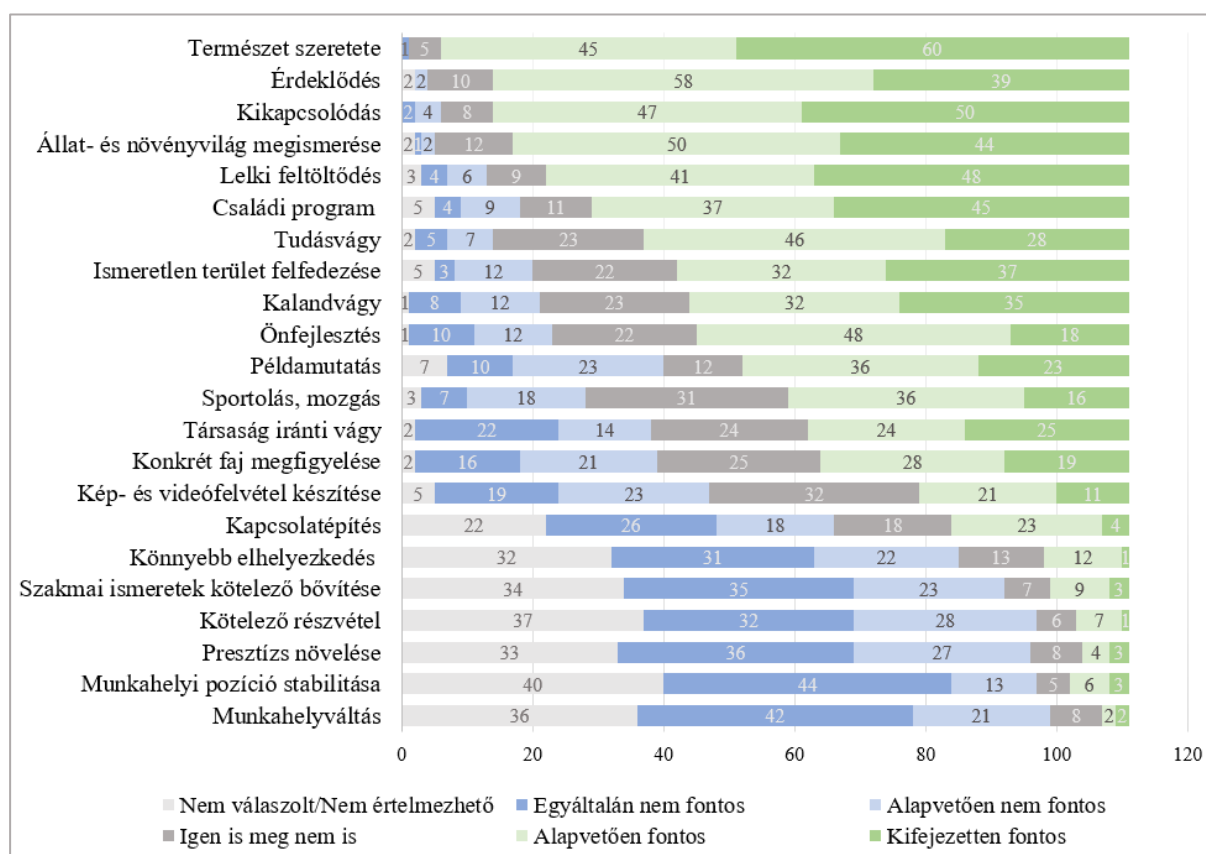

A kitöltők majdnem fele iskolai eredményeit közepesnek, 48%-a pedig jónak vagy kiválónak értékeli (6. ábra). A válaszadók tehát szívesen vesznek részt tanulási folyamatban, függetlenül a korábbi tanulmányi eredményeiktől

5.2.2. A kérdőíves vizsgálat eredményei

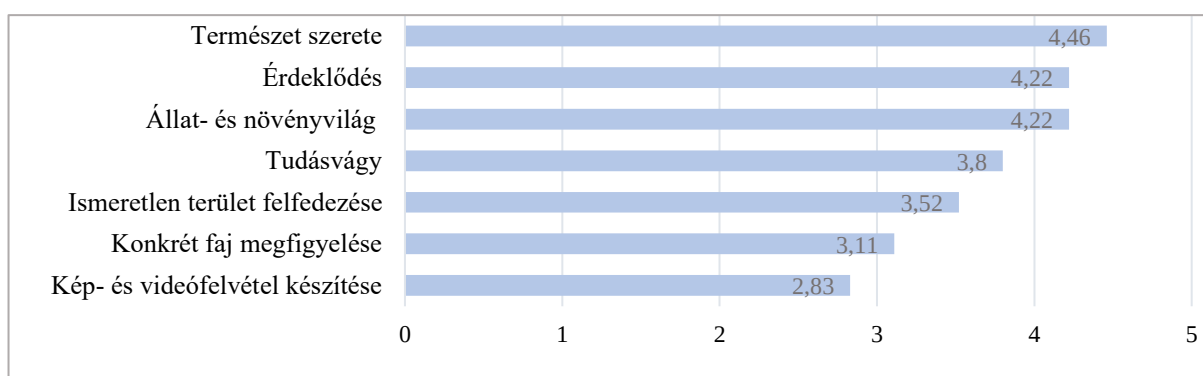
A kérdőívben a motivációs tényezőket 5-ös skálán (1 – egyáltalán nem motivált, 5 – kifejezetten motivált) értékelték (7. ábra). A kérdőívben 0. értéket, azaz a nem értelmezhető opciót is megadtam, amellyel többen éltek, emellett előfordultak kihagyott, nem megválaszolt értékek. Az ábrában megjelenítettem ezen eseteket is, amelyek jelentősége a szakmai előrejutás és külső elvárások motiváció tényezőinek elemzésekor mutatkozik meg.

7. ábra: Értékelje az alábbi motivációs tényezőket! (fő) N=11

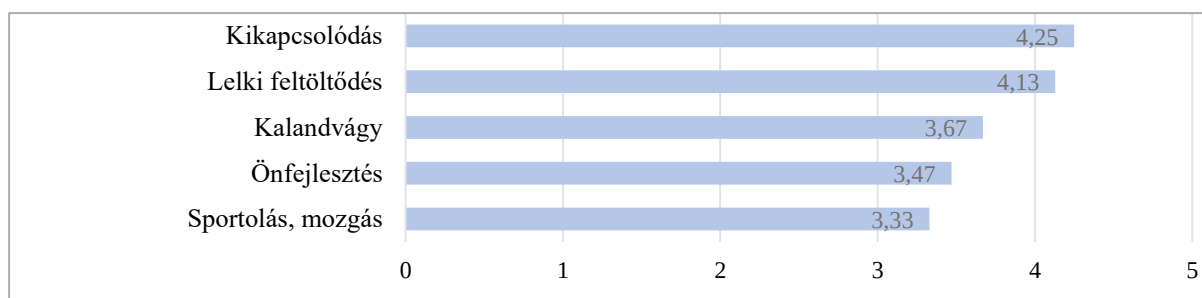
A rendelkezésre álló adatok elemzését Sz. Molnár (2009) tipológiája alapján végzem, eszerint csoportosítom (tudásvágy, társas ösztönzés keresése, társas kapcsolatok keresése, külső elvárások, szakmai előrelépés) az általam megadott elemek értékelését.

8. ábra: A tudásvágy tényezőinek átlaga

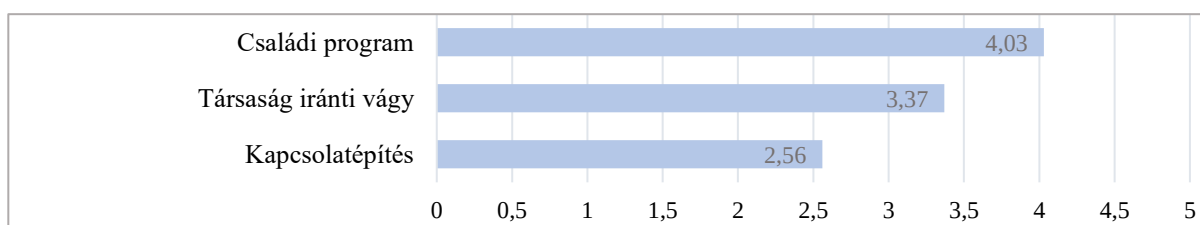
A tudásvágy (8. ábra) az egyik legmagasabban értékelt kategória. 4,00 feletti átlagot ért el a természet szeretete, az érdeklődés és az állat- és növényvilág megismerése. 3,99 és 3,00 között értékelték – a kép- és videófelvétel készítése (2,83) kivételével – az összes elemet, amely a tudásvágy csoportjában foglal helyet.

9. ábra: A társas ösztönzés keresése tényezőinek átlaga

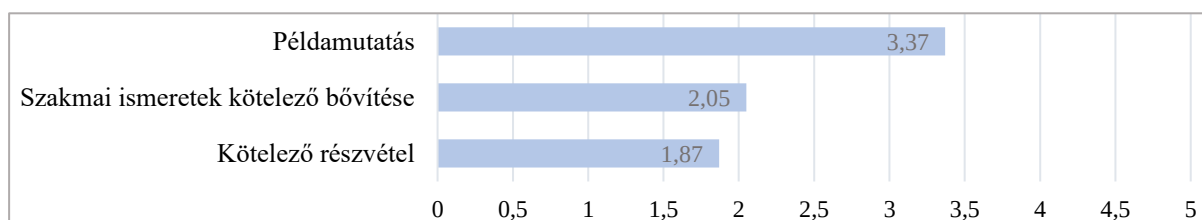
A társas ösztönzés keresése jelenik meg a másik legmagasabban értékelt kategóriaként. 4,00 feletti átlagot kapott a válaszadók alapján a *kikapcsolódás*, a *lelki feltöltődés*. A többi, ezen csoporthoz tartozó elem legalább 3,00 átlagot ért el, ezen érték alatt nem fordul elő a társas ösztönzés kötelékébe tartozó tényező.

10. ábra: Társas kapcsolatok keresése tényezőinek átlaga

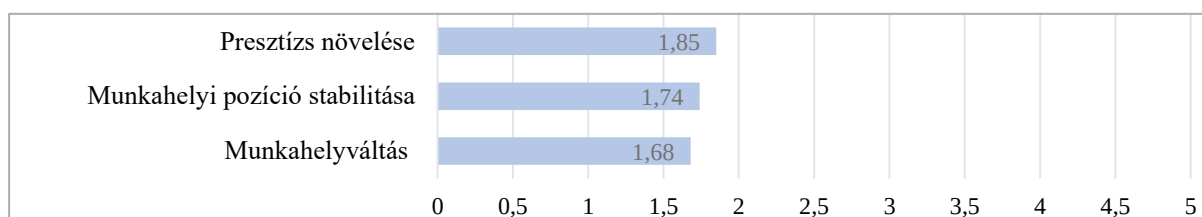
A társas kapcsolatok keresése (10. ábra) esetén a *családi program* tekinthető kiemelkedőnek 4,03 átlagával, a válaszadók a *társaság iránti vágyat* 3,37-ra értékelték. A *kapcsolatépítés* minimális jelentőségét nem csak az átlaga (2,56), de a kihagyott válaszadók vagy a nem értelmezhető opciót megjelölők száma (22 fő) is megmutatja (7. ábra).

11. ábra: Külső elvárások tényezőinek átlaga

A külső elvárások (11. ábra) csoportjában a *példamutatás* kapta a legmagasabb átlagot (3,34). A *szakmai ismeretek kötelező bővítése* alacsony értékelést (2,05) és 34 fő nem értelmezhetőnek tekintette vagy nem adott választ (7. ábra). A *kötelező részvétel* 74 értékelhető válaszára alapján 1,87-es értéket kapott.

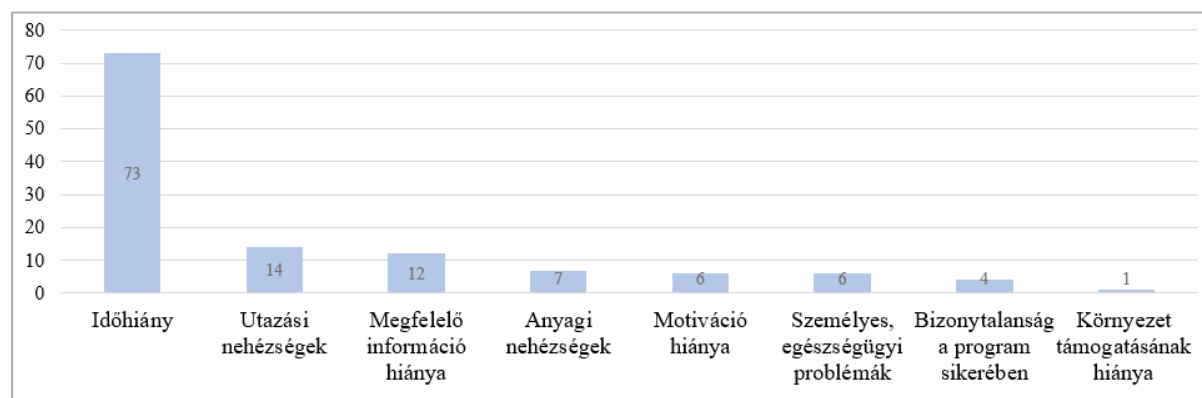
12. ábra: Szakmai előrelépés tényezőinek átlaga

A szakmai előrelépés kategóriában 2,00 feletti átlagot csupán a *könnyebb elhelyezkedés* (2,11) nyert el, azonban 32-en nem értékelték a tényezőt. A többi elem, amely ezen csoporthoz tartozik, nem éri el a 2,00 átlagot, illetve elemtől függően 36-40 fő nem is értékelte a tényezőt (7.ábra).

Az **első hipotézisem**, mely szerint a szakmai előrelépés és a külső elvárás nem meghatározó a látogatók körében, teljesült az adatok (7., 11. és 12. ábra) alapján. A legjelentősebb motivációs tényezők a tudásvágy (8.ábra), valamint a társas ösztönzés keresése (9.ábra) kategóriákból jelentek meg. Az adatok feldolgozásakor nem került sor keresztáblázat elemzésére, az alacsony elemszám okán nem mutatható ki szignifikáns különbség, vagy egyértelműen látható összefüggés.

13.ábra: Felmerült az alábbi problémák közül bármely, amely akadályozta a részvételét? (fő) N=90)

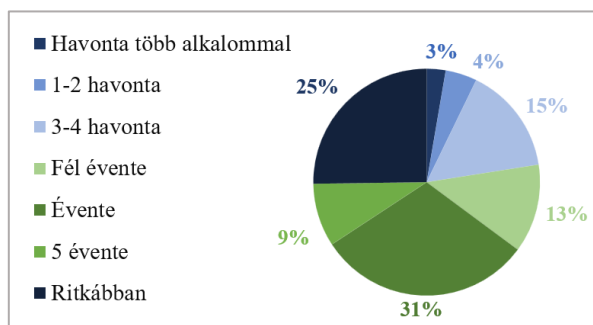

Az akadályozó és látogatási kedvet mérséklő tényezők (13.ábra) tekintetében a résztvevők több választ is megadhattak. 21 esetben nem jelölték egyik lehetőséget sem, 47-en kizárólag az időhiányt nevezték meg nehezítő elemként, 26-an az időhiányt más változóval együtt adták meg. Az 1993 és 1984 között, valamint az 1983 és 1974 között születettek jelölték a személyes, egészségügyi probléma változót. A megfelelő információ hiánya szintén ezt a két csoportot érintette leginkább. Ez cáfolta a **második hipotézisem** első részét, mely szerint ezen elemek az idősebb korosztálynak jelentenek nehézséget. A hipotézisem másik része azonban megerősítésre került, hiszen az idő hiánya valóban a fiatalabbak problémájaként jelenik meg a

kitöltők körében. Az 1973 előtt született 25 főből 9 fő (36%), míg az 1974 után született 76 főből 66 fő (87%) jelölte meg az időhiányt a programon történő részvétel akadályaként.

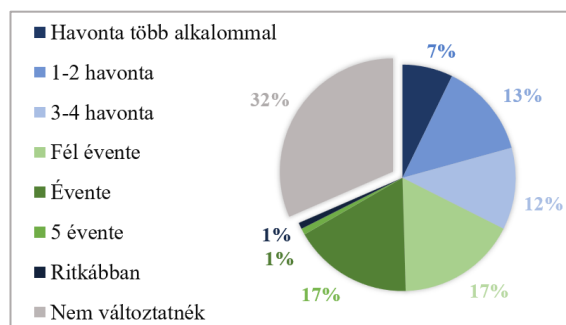
14. ábra: Milyen gyakran vesz részt környezeti nevelési jellegű programokon?

(%) N=111

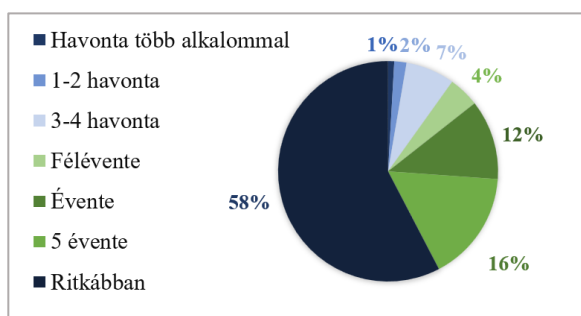
15. ábra: Ha több lehetősége lenne, milyen gyakran venne részt környezeti nevelésben?

(%) N=111

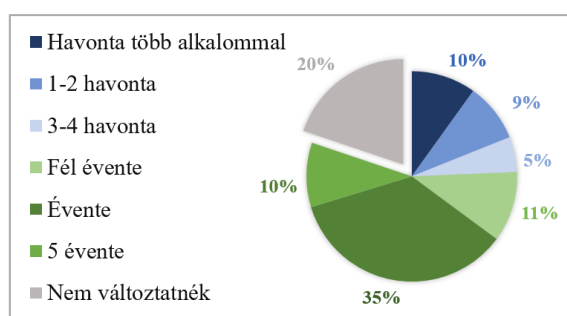
A kérdőívemben kitértem arra, hogy milyen a válaszadók látogatási hajlandósága, vajon az akadályozó tényezők megszűnése esetén magasabb gyakorisággal jelennének-e meg a programokon. A környezeti nevelésben történő részvétel kapcsán minden kitöltő választ adott. A válaszadók 65%-a évente vagy ritkábban, míg 35%-a fél évente vagy gyakrabban látogat el valamilyen környezeti nevelési jellegű programra (14. ábra). A részvétel gyakoriságán változtatni nem kívánó (32%) kitöltőkön kívül kizárólag pozitív irányban változtatnának a válaszadók az aktivitás gyakoriságán. A válaszadók 68%-a, amennyiben több lehetősége lenne rá, szívesen fordulna meg gyakrabban környezeti nevelés jellegű programokon (15. ábra).

16. ábra: Milyen gyakran látogat el Hortobágyra? (%) N=111

17. ábra: Ha több lehetősége lenne, milyen gyakran látogatna el Hortobágyra?

(%) N=111

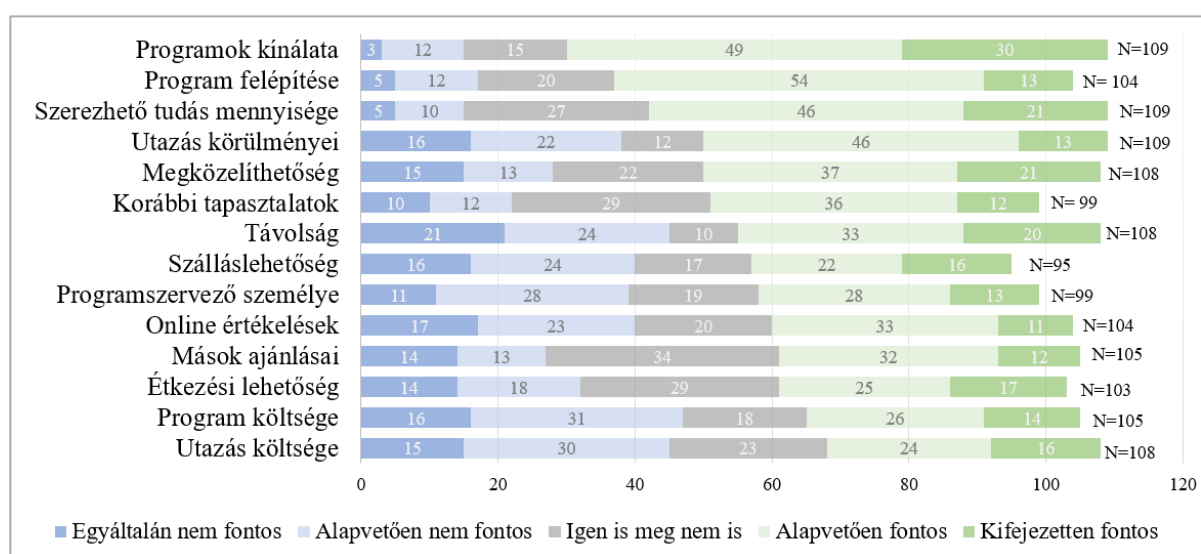

A kitöltők 42%-a 5 évente vagy gyakrabban látogat el Hortobágyra (16. ábra). Ez összefüggést mutat a kérdőívben, egy másik feltett kérdés adataival, mely arra vonatkozott, hogy korábban jártak-e már Hortobágyon: a válaszadók 44%-a korábban már megfordult a területen.

Amennyiben lehetőségük lenne, a kitöltők 80%-a szeretne gyakrabban ellátogatni Hortobágyra, 20%-a nem változtatna a jelenlegi állapoton (17.ábra).

Az adatok (15. és 17. ábra) rámutatnak arra, hogy a válaszadók nagyobb hányada szívesen venne részt több alkalommal a programokon. A környezeti nevelésben történő részvétel (68%) motiváltsága kissé elmarad a Hortobágyra (80%) vonatkozó válaszoktól, azonban mindkét esetben jól látható a hajlandóság. Ezen adatok a **harmadik hipotézist** alátámasztják, amelyet arra állítottam fel, hogy Hortobágy és a környezeti nevelés esetében is – amennyiben az lehetséges lenne – szeretnének sűrűbben megjelenni a programokon.

18.ábra: A látogatás szervezésekor mennyire találta fontosnak az alábbiakat? (fő)

A kitöltőket megkérdeztem az általuk legfontosabbnak tartott tényezőkről, amelyet a látogatást megelőzően vettek számításba (18.ábra). A legrelevánsabbnak ítélt elemek 3,50 feletti átlagot mutatnak a *program kínálatára* (3,83), *szerezhető tudás mennyiségére* (3,62) és a *program felépítésére* (3,55) vonatkozóan. Ezek alapján elmondható, hogy a kitöltők körében a programmal kapcsolatos szempontok mellett megjelent a tudásbővítésre vonatkozó elem is a 3 legfontosabbnak értékelt között, ami rámutat arra, hogy a Hortobágyra érkezők valóban igényt tartanak újabb ismeretek szerzésére, tehát tanulni kívánnak az itt töltött idő alatt. A legalacsonyabb (3,00 alatti) átlag az *online értékelések* (2,98), *szálláslehetőség* (2,98), az *utazás költsége* (2,96) és a *program költsége* (2,91) esetén jelent meg. A pénzügyi szempontok utolsó helyet foglalnak el a kitöltők olvasatában. A **negyedik hipotézisem** változatosan alakult. A feltételezés, mely szerint a látogatással járó költségeket figyelembe veszik, nem teljesült. A távolságra, mint fontos elemre is vonatkoztattam, azonban a 3,06 átlagértékével a kérdés szempontjainak közepmezőnyében foglal helyet. A hipotézis azon része, amely a

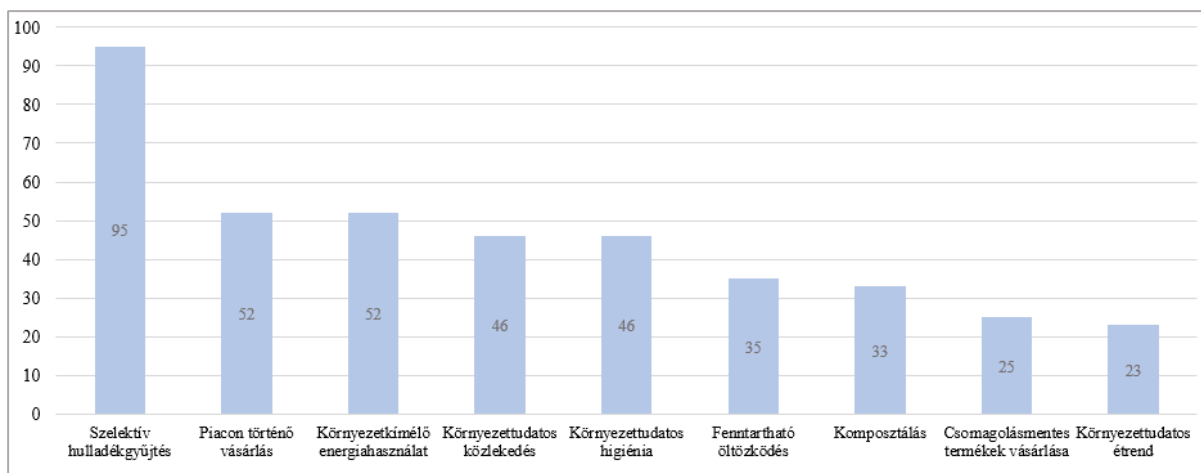
megközelíthetőségre irányult, részben érvényesül, hiszen a 3,33 átlagértékével a negyedik legfontosabb tényezőként értékelték a kitöltők.

Az **ötödik hipotézisem** arra állítottam fel, hogy a fiatal kitöltőket jobban foglalkoztatja a természetvédelem. A kérdőívben egy 10-es skálán jelölték meg azt az értéket, ami a legjobban jellemzi a környezettudatosság és természetvédelem iránti érdeklődésüket. Az összes válaszadó átlaga 8,4. Az 1983-ban vagy az előtt születettek (63 fő) válaszainak átlaga 8,54, azonban az 1984-ben vagy utána születettek (42 fő) átlaga 8,18. A válaszok alapján kis mértékben, de az idősebbeket jobban foglalkoztatja a természetvédelem.

A Hortobágyon tett látogatás környezetvédelemre ösztönző szerepéről is kérdeztem a résztvevőket, 10-es skálán értékelték, hogy mennyire ösztönzi őket az élmény a későbbi természetvédelemre, ennek átlaga 7,82. Az idősebbek ebben az esetben is magasabb értéket adtak meg, az 1983-ban vagy előtte születettek átlagosan 8,02-vel értékelték az ösztönző hatást, míg az 1984-ben vagy utána születettek átlagosan 7,38-ra határozták meg.

Az ötödik hipotézisem az átlagoknak köszönhetően megcáfolásra került, azonban árnyaltan, hiszen az értékek között nincs jelentőségteljes különbség.

19.ábra: Milyen környezettudatos döntéseket hoz Ön a mindennapokban? (fő) N=111

A **hatodik hipotézisem** alapja a környezettudatos életmód folytatásának módszerei. A kérdésben több választ is megadhattak a kitöltők. Az adatok alapján (19.ábra) a szelektív hulladékgyűjtés kiemelkedően gyakran megjelenő elem, melyet a válaszadók 85%-a jelölt meg. A további környezettudatos módszerek már nem érték el az 50%-os arányt. A kitöltők 47%-a piacon vásárol és környezetkímélően használja az energiát, 41%-a közlekedésben és öltözködésben hoz tudatos döntéseket. A hipotézist alátámasztják az előbbieket, hiszen 1 fő kivételével minden kitöltő alkalmaz különböző környezettudatos módszereket.

A kérdőívben vonatkozott arra kérdésem, hogy tervezik-e bővíteni a jelenlegi környezettudatos döntéseik számát. 83 fő szeretne további 1-2 környezettudatos módszert beiktatni mindennapjaiba, 17 fő szándékai 3 vagy több környezettudatos döntésre vonatkoznak. 10 fő nem szeretne már más módszereket alkalmazni a meglévőkön túl.

5.3. Interjúk vizsgálat eredményei a környezeti nevelést szolgáltatók körében

Hortobágyon legfőképp a következő 4 szervezet nyújt környezeti nevelést. Az interjúalanyaim sok éves tapasztalattal rendelkeznek, személyes véleményük, hozzáértésük és ismereteik feltérképezése elengedhetetlenek a kutatásom eredményességéhez. Minden szervezet esetében interjút adtak a vezetői szerepben dolgozók, valamint a látogatókkal közvetlen kapcsolatban álló alkalmazottak is.¹

Elmondható, hogy a vezetők leginkább a nagy rendezvényeken, valamilyen eseményen vesznek részt személyesen, ezek kapcsán kommunikálhatnak, ismerhetik meg a látogatókat. A vezetők – a nemzeti park kivételével – kezelik a közösségi felületeket, így reagálnak a kérdésekre, megkeresésekre vagy visszajelzésekre. A vezetőkről általánosan kijelenthető, hogy nem tartják a mindennapjaik részének az érkezőkkel történő közvetlen kapcsolat kialakítását, fenntartását. Az általam megkérdezett dolgozók azonban folyamatos interakcióban vannak a programon résztvevőkkel, ennek mértéke természetesen a látogató személyétől is függ: elmondásaik alapján vannak kevésbé érdeklődők, és előfordulnak többen és gyakran kérdező vendégek is. Utóbbi esetben az alkalmazottak szívesen segítenek a legjobb tudásuk szerint, hiszen nem csak az idegenvezetőket keresik meg: a kirándulók rendszeresen elbeszélgetnek például az általam interjúvolt mozdonyvezetővel vagy büfé eladójával.

Elsőként bemutatom a szervezetek által nyújtott, Hortobágy térségben elérhető környezeti nevelés formáit az interjúalanyok által elmondottak alapján. A *Hortobágyi Nemzeti Park* kapcsán a látogatók részt vehetnek szakvezetési programon a Hortobágyi Vadasparkban, amely a múlt és jelen vadvilágot mutatja be, illetve a Hortobágy-halastavi Kisvasút területén, ahol a vizes élőhelyek madárvilágát megismerhetik, ezen felül további gyűrzési bemutatókkal is találkozhatnak. A világörökségi értékek és műemléki épületek megismerése a

¹¹ A Hortobágyi Nemzeti Park kötelékében Danyi Zoltán osztályvezetőt, Simonné Kovács Ildikót, a Hortobágyi Vadaspark büféjének eladóját és Nagy Zoltánt, a Hortobágy-halastavi Kisvasút mozdonyvezetőt kérdeztem. A Madárkórház Alapítvány vonatkozásában Varga László, turisztikai vezető és Cseszlai Zsombor, önkéntes válaszolt. A Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Nonprofit Kft. ügyvezetője, Fülöp Bernadett, a marketing és turisztikai osztályvezetője, Torbik Ákos és a Máta Ménes idegenvezetője, Szarvas Ildikó is hozzájárult a dolgozatomhoz. A Pusztai Állatpark vonatkozásában Konyhás István igazgató, valamint Bordás Kata önkéntes segítette munkám.

Csárdakiállásban, a Látogatóközpontban, valamint a Pásztormúzeumban is lehetséges. Gyermekek számára erdei iskola, táborok, foglalkozások, alkotópályázatok és versenyek biztosítják a tanulást. Felnőttképzést tekintve lehetőség akad részt venni a hortobágyi és tiszatavi túravezető képzésen, a pedagógusok részére nyílt napokat biztosítanak. Szakmai konferenciákon is megjelennek. Rendszeresen az online és személyes előadások, emellett mobil kiállításokat mutatnak be. Az Iskolai Közösségi Szolgálat és nyári gyakorlatok keretében a diákokkal foglalkoznak. A hortobágyi rendezvények – például Hortobágyi Lovasnapok, Szent Dömötör-napi Behajtási Ünnepe, Szent György-napi Kihajtási Ünnepe, Darufesztivál, Nyitott Istálló Hétvégéje, Hullócsillagok Éjszakája – során foglalkozásokkal, kiállításokkal, meghirdetett programokkal várják az érdeklődőket.

A *Hortobágyi Madárpark* kapcsán a látogatók beleláthatnak a Madárkórház Alapítvány mindennapi életébe, a sérült állatok gondozási folyamataiba. A látványkórház mellett a park területén is megismerkedhetnek a madárfajokkal. Előadások, tájékoztató poszterek és tárlatvezetések segítik a tudás bővítését. Jeles napok és rendezvények alkalmával – például Húsvét, Szent Dömötör-napi Behajtási Ünnepe, Múzeumok Éjszakája – foglalkozásokat, vagy solymászbemutatókat tartanak. Nyaranta madármentő táborral készülnek a gyermekek számára. A felnőttek részére pedig madármentő képzést biztosítanak, melynek segítségével a résztvevők bekerülnek az önkéntes madármentők hálózatába, ahol a későbbiek folyamán segíthetik az alapítvány munkáját.

A *Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Nonprofit Kft.* kapcsán leginkább közvetett környezeti nevelés történik, a turisztikai szolgáltatásukat tartják a szemléletformálás feladatainak ellátására. A Pusztaprogram, azaz a pusztai fogatozás keretén belül a résztvevők megismerkedhetnek a puszta élővilágával, hagyományos állattartással, betekintést nyerhetnek a pásztorok mindennapi életébe. A Máta Ménes területén a lótarás fortélyairól, munkavégzés módjairól tanulhatnak. Számos nagy volumenű program szervezésében és lebonyolításában vállalnak szerepet, mint például a Szent Dömötör-napi Behajtási Ünnepe, Szent György-napi Kihajtási Ünnepe vagy a Hortobágyi Lovasnapok. A nagy rendezvények mellett a gyermekeknek is készülnek programokkal, mint például a Barangoló, ahol feladatokon keresztül ismerkedhetnek a ménes értékeivel. Emellett szívesen csatlakoznak más bemutatóhelyszínekhez is érintő eseménysorozatba, például a Hullócsillagok Éjszakája.

A *Pusztai Állatparkban* a régi magyar háziállatok fajtáiba és a falusi állattartás részleteibe tekinthetnek be az ide érkezők. Szakvezetéssel is történhet a látogatás, de az egyéni látogatók számára is segítséget nyújtanak a tájékoztató táblák. Az állatsimogató biztosítja az ember és

állat közötti közvetlen kapcsolat kialakítását. A Pusztai Virtusok a pásztorélet ihlette foglalkozás, amely során a résztvevők megmérettetik magukat például bálagurításban, patkódobásban. A nagyrendezvények – Hullócsillagok Éjszakája, Országos Gulyásverseny és Pásztortalálkozó, Nyitott Istállók Napja, Hortobágyi Hídivásár és jeles napok – alkalmával ők is készülnek programokkal. A foglalkozásokon a gyermekek nem csak tanulhatnak, de be is kapcsolódhatnak az állattartásba: a baromfi etetésében, tojásgyűjtésben aktívan részt vehetnek.

A vendégek összetételéről érdeklődve az interjúalanyaim megosztották velem megfigyeléseiket a látogatók megoszlásáról. Meglehetősen mindenki – legfőképp a kisgyermekes – a családokat említette elsőként, tapasztalatok alapján ők teszik ki a látogatók legnagyobb hányadát. Ugyanakkor a Hortobágyi Madárpark idei tendenciája alapján Varga László hozzátette, hogy a fiatal párok az idei évben nagyobb számban jelentek meg a gyermekes családoknál. Szarvas Ildikó a Máta Ménesben folytatott megfigyelése alapján a tavasz és az ősz leginkább a felnőttek, illetve mobilis – például bölcsődés vagy fiatalabb gyermekes – családok évszaka, nyaranta pedig a tanszünet végett az óvodás és iskolás korú gyermekes családok jelennek meg. Többen kiemelték az idősek, nyugdíjasok korosztályát is, Simonné Kovács Ildikó meglátása alapján gyakran unokáikkal kirándulnak. A külföldi látogatók 4 interjú során is említésre kerültek, akik a Covid-19 járvány okozta helyzet után idén kezdtek el újra megjelenni jelentősebb számban.

Azon kérdésre, hogy az embereket mi ösztönözheti Hortobágy és a bemutatóhelyszín felkeresésére, egybehangzóan a tudásvágy és a társas ösztönzés keresésének elemeit hangsúlyozták. Szinte minden interjú során említésre került a természetközelség megtapasztalása, Fülöp Bernadett megfogalmazásában „*szívesen vannak kint a természetben, kicsit lecsendesedhetnek, nyugalmat áraszt a Hortobágy*”. A hangulat és a puszták látványa, valamint a friss levegő is felmerült az interjúk nagyobb hányadában. A kikapcsolódás, érdeklődés, kíváncsiság, valamint a felfedezés is rendszerint megjelent a válaszadások során. Nagy Zoltán és Bordás Kata említette, hogy kifejezetten az állatok megismerésének céljával utaznak a látogatók: a Pusztai Állatparkban a hagyományos magyar fajták, míg a Hortobágy-halastavi Kisvasút esetén a madárfajok tanulmányozásával töltik idejüket. A családosan érkezők leginkább gyermekeiknek szeretnék megmutatni a tájat, személyes tapasztalásra ösztönözni őket. Több alkalommal megjegyezték interjúalanyaim, hogy a vendégek azért döntenek a Hortobágyra látogatás mellett, mert turisztikai attrakcióként is vonzza őket. Szarvas Ildikó szerint a Világörökség részeként a térség olyan nevezetesség, amelyet egyszer mindenképp szeretnének személyesen megnézni: ilyen esetben környezeti nevelés

észrevétlenül is a kirándulás részévé válik a bemutatóhelyszínekre történő belépéssel. A nagyobb rendezvények, mint a Hortobágyi Hídivásár, Darufesztivál, Szent Dömötör-napi Behajtási Ünnepe vagy Szent György-napi Kihajtási Ünnepe szintén sokakat idecsalogatnak, ezáltal a hagyományok, kulturális értékek mellett a természeti kincseket is felderítik.

Az akadályozó tényezőkről, a programokon történő részvételt nehezítő elemekről is informálódtam, ebben az esetben változatos válaszokat kaptam. Akik nem személygépjárművel érkeznek, a legnagyobb bonyodalmat a tömegközlekedés használata okozza. Több interjú során hangsúlyozták a Balmazújváros és Debrecen közötti vasútvonal felújítását, amelyet vonatpótló autóbuszokkal oldanak meg: ez a kellemetlenség többeket is eltántoríthat a látogatástól. Varga László megjegyezte, hogy csoportok esetén a buszbérlés drágulása végett leginkább a vonattal történő közlekedés oldható meg, azonban az előbb említett probléma okán Debrecenből érkező vagy Debrecenben átszálló, főleg gyermekcsoportok jelenleg nem szívesen választják úticélnak Hortobágyot. A Hortobágyi Vadaspark a szervezet saját buszjáratával megközelíthető, amely a község központjából indul a bemutatóhelyszínre, Simonné Kovács Ildikó tapasztalata alapján forgalmasabb napokon előfordulhat problémaként a járat kapacitása. A Máta Ménes és Pusztai Állatpark esetén felmerült a tájékoztatás hiánya mind vezetői, mind dolgozói oldalról. A ménes esetén a lokáció, a helyszín megtalálása lehet nehézség a vendégek számára, az állatparkot pedig alkalomadtán összetévesztik a Hortobágyi Vadasparkkal. Az időjárást kizárólag a Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Nonprofit Kft. alanyai vetették fel a nagyrendezvényeket illetően, ezzel kapcsolatban általában telefonon érdeklődnek a látogatók. Danyi Zoltán a pénzügyi problémákat is említette, azonban ez más interjú során nem merült fel. A Covid-19 okozta nehézségek az idei évben felszívódni látszanak, már nem számít kiemelkedő akadályozó tényezőnek, erről egybehangzóan nyilatkoztak az alanyaim.

Szakmabeliekről – akik foglalkozása szoros kapcsolatban áll a természetvédelemmel –, és a számukra elérhető képzésekről és foglalkozásokról is érdeklődtem. Minden bemutatóhelyszínen előfordulnak szakmai csoportok, több egyetemmel is kapcsolatban állnak a szervezetek. A válaszok alapján leggyakrabban természetvédelemmel, állatorvoslással, biológiával, állattenyésztéssel kapcsolatos tanulmányokat folytató hallgatók látogatnak el egy tanulmányi út keretén belül, de akár szakmai gyakorlatot is teljesíthetnek. A szakmai körbevezetés általában előre leegyeztetve történik, minden bemutatóhelyszínen külön foglalkozást biztosítanak. Az interjúk során néhány alkalommal felmerült a „civilként”, egyénileg érkező szakmabeli kérdése. Ebben az esetben – amennyiben igényt tart rá a személy

– szívesen szolgálnak a dolgozók részletesebb tájékoztatással legjobb tudásuk szerint. A Hortobágyi Nemzeti Park alanyainál említésre kerültek a pedagógusok is, mint szakmabeliek. Számukra évente 2 nyílt nappal készülnek a bemutatóhelyszíneken.

Az interjúkérdéseim között szerepelt, hogy mennyire segítik és edukálják a környezettudatos döntések meghozatalában a látogatókat. Szelektív hulladékgyűjtő csupán a nemzeti park területén található, amelyet előszeretettel használnak. Danyi Zoltán meglátása alapján gyakorta nem sikerül a rendeltetésszerű használat, azonban Simonné Kovács Ildikó tapasztalata alapján törekednek a helyes eljárásra, rendszerint kérdeznek bizonytalanság esetén. A Hortobágyi Nemzeti Park rendezvény esetén lebomló anyagból készült termékeket használnak étel- és ital felszolgálása során. A Pusztai Állatpark törekszik a hulladékmentes élet népszerűsítésére, ezért minimális a hulladékgyűjtők száma a park területén, jövő évre tervezik a szelektív hulladékgyűjtő bevezetését. Foglalkozásaik alkalmával különféle ételekhez a park hústermékeit, tojásait használják fel, amelyet aztán helyi kézműves kerámia termékekben szervíroznak. A Hortobágyi Madárkórház leginkább a háttérmunkában folytat környezetbarát munkát: például elhasználódott deszkadarabok újjászületnek a röpdék berendezései tárgyaként, illetve a termelődött veszélyes hulladékot annak megfelelően külön gyűjtik. A Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Nonprofit Kft. fejlesztendő területének találja a környezettudatos szemléletformálást, azonban említésre került, hogy a nagyrendezvényeik során nem engedik a szórólapozást, valamint a kézműves vásáron is a környezettudatos eladókat részesítik előnyben.

Az interjúalanyaim azon kérdésre, hogy sikeresnek tartják-e a szervezetekben jelenleg zajló környezeti nevelést, leginkább igenlő választ adtak. Az eredményességet több nézőpontból is megközelítették. Egyrészt számtalan pozitív visszajelzést kapnak személyesen és online – ez szinte majdnem minden interjú során elhangzott –, másrészt a visszatérő személyek és csoportok megerősítik a programok sokszínűségét: érdemes újra útra kelniük. A nemzeti park dolgozói említették a látogatók magatartását is, mint környezeti nevelés hatásának jelét, azaz a bemutatóhelyszíneken nem dobják el a szemetet, tiszteletben tartják az állatokat. Cseszlai Zsombor elmondása alapján a Hortobágyi Madárpark látogatói felderítésük végén gyakran visszafordulnak a recepciós pulthoz: tájékozódni szeretnének, miként segíthetik az alapítvány munkáját. Bordás Kata tapasztalata szerint a Pusztai Állatpark vendégei a barangolást követően szívesen vesznek a helyi, kézműves termékeket a park boltjában. Varga László elmondása alapján a korábban madármentő táborban résztvevő gyermekek közül ma már többen hivatásuknak választották a természetvédelmet. Szarvas Ildikó szerint leginkább pillanatnyi

fellángolás, de egy-egy Pusztaprogram után előfordul arra vonatkozó kérdés, hogy miként lehet gulyássá vagy éppen pásztorrá válni.

A fejlesztésekre is kitértem az interjú során, illetve megkérdeztem, miként lehetne színesíteni a környezeti nevelést. A Hortobágyi Madárpark vezetője és dolgozója szerint a jelenlegi formában kiválóan zajlik a nevelés. Terveik között szerepel egy oktatóterem kialakítása, valamint egy erdei iskola felépítése a park területén. Varga Lászlóban az interjú során megfogalmazódott, hogy a felnőttek számára elérhető környezeti nevelési jellegű programjaikat nem hirdetik hangsúlyosan: a felnőttek figyelmét hatékonyabban is felkelthetnék. Cseszlai Zsombor szerint magát a madárpark intézményét lehetne alakítani, környezetkímélőbb módszereket alkalmazni például az energiatakarékosság jegyében. A Pusztai Állatpark esetén Konyhás István a felnőttek körében például a sajtkészítést tervezi népszerűsíteni, illetve az állattartás fortélyait alaposabban bemutatni, míg Bordás Kata véleménye alapján néhány régebbi, ma már megrendezésre nem kerülő programot hozna vissza. A Hortobágyi Nemzeti Park vezetői és dolgozói oldaláról is említésre került, hogy a nagyobb léptékű újítások útjában pénzügyi problémák állnak. Danyi Zoltán beszámolt arról, hogy bővítsék repertoárjukat mobil oktatóbuszokkal, applikációval, újabb kiadványok és filmek készítésével, azonban ezek megvalósítását az előbb említett probléma gátolja. A Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Nonprofit Kft. az interjú során megállapította, hogy a környezeti nevelés több területe egyelőre egy kiaknázatlan terület. A nagyobb rendezvényeken, mint például a Hortobágyi Lovasnapok, szeretnék kialakítani a repohár rendszerét.

A vezetőkkel készült interjúk során – az általános kérdéseket követően – tettem fel több kérdést arra vonatkozóan, hogy hogyan viszonyulnak a szervezet környezeti nevelés tevékenységéhez. Minden esetben pozitív visszajelzést adtak, kiemelten fontosnak tartják ezen terület folyamatos gondozását és fejlesztését. A Hortobágyi Madárpark kötelékében Varga László elmondta, hogy minden területen próbálják megjeleníteni a természetvédelemre sarkalló elemeket. A Pusztai Állatpark vonatkozásában Konyhás István véleménye alapján az egyik legfőbb küldetésük a környezeti nevelés. Amennyiben egy adott foglalkozás engedi, népszerűsítik a természetvédelmet és környezettudatosságot. A Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatósága esetén Danyi Zoltán hangsúlyozta, hogy nem csak a látogatókat, de a szervezet környezeti nevelőit is rendszeresen képzik. Tréningeken és külső tanulmányi utakon szerzett tudásukat kamatoztathatják a későbbi nevelés során. A környezeti nevelés tevékenységében számos bővítéssel készülnek, folyamatos megújulásra töreksenek. A Hortobágyi Természetvédelmi

és Génmegőrző Nonprofit Kft. vezetőinek több gondolat is megfogalmazódott az interjú kérdéseinek köszönhetően. Alapvetően fontosnak tartják a szervezet ezen területét, ugyanakkor számtalan hiányosságot is felfedeztek ezzel kapcsolatban. A vezetők pozitívan állnak a kiaknázatlan terület fellendítéséhez, így a beszélgetésünk végén motiválttá váltak ezen tevékenységük hatékonyabb összpontosítására.

A környezeti nevelést szolgáltató szervezetek vezetőivel és dolgozóival történő interjú során beszámoltak a jelenlegi tevékenységükről, hogyan vehetnek részt a látogatók környezeti nevelésben. Ezt követően megfogalmazták, miként tudják leírni az ide érkezők jellemzőit, ennek során a kisgyermekeseket emelték ki leggyakrabban. A szervezetek által tapasztalt motivációs tényezők mellett a gyakori akadályozó tényezők is megismerésre kerültek. Választ adtak a szakmabeli látogatókkal kapcsolatos kérdéseimre. Bemutatták, hogyan igyekeznek segíteni az érkezőket a környezettudatos életmód kialakításában és követésében, azonban ezen terület minden szervezet számára még fejlesztendőnek bizonyult. A személyes véleményüket kértem a környezeti nevelés sikerességével kapcsolatban, majd beszámoltak a jövőbeli terveikről. A vezetőknek szánt kérdések alapján kirajzolódott, hogy az emberek, akik ezen pozíciót foglalnak el a szervezet életében, kivétel nélkül fontosnak és kiemelt célnak tekintik a környezeti nevelést.

6. Összegzés

Pályamunkámban a szakirodalmi áttekintés során bemutattam a környezeti nevelés fogalmi háttérét, legfőbb szándékait és céljait, valamint tanulási formák szerinti csoportjait. A tanulási motiváció fogalmi kérdéseire, különböző motivációs tényezőkre, valamint akadályozó tényezőkre is kitértem. Két, a dolgozatom témaköréhez kapcsolódó korábbi kutatást is ismertettem. Az empirikus kutatásban a környezeti nevelésben résztvevő látogatókat kérdőív segítségével, míg a szolgáltató szervezeteket interjú keretében kérdeztem meg.

Első hipotézisem Sz. Molnár (2009) csoportosítása alapján állítottam fel, mely szerint a szakmai előrelépés és külső elvárások nem meghatározó motivációs tényezők. Az eredmények alapján igazolódott, a válaszadók a tudásvágyat és társas ösztönzés keresését értékelték magasra. Az interjú megerősítette az eredmény, a kikapcsolódás, természetközelség tapasztalása mellett többször említésre került az állatvilág megismerése, mint motiváló elem. A vizsgálat bizonyítja, hogy a látogatók informális tanulásban vesznek részt: a szabadidő kellemes eltöltése mellett valóban igénylik az újabb ismeretek szerzését.

Második hipotézisem, mely szerint az idősebb korosztály részvételét személyes, egészségügyi problémák nehezítik, a fiatalok látogatását pedig az időhiány akadályozza, részben igazolódott. Az idő hiánya valóban gyakrabban megjelent a fiatalabb válaszadóknál, azonban a személyes, egészségügyi problémák nem voltak kizárólag az idős kitöltőkre jellemzőek. Az interjúalanyaim az utazási nehézségeket hangsúlyozták, mint látogatást gátló tényező, amely kérdőívet kitöltők arányában csupán 12%-ban jelent meg.

Harmadik hipotézisem szerint a látogatók – amennyiben több lehetőségük adódna – gyakrabban vennének részt környezeti nevelésben, valamint gyakrabban látogatnának el Hortobágyra. Az előbbi esetén a kitöltők 68%-a, míg utóbbi esetén 80%-a támasztotta alá feltételezésem. Az interjúk során számtalan alkalommal emlegetett visszatérő vendégek prezentálják, hogy az ide érkezők valóban motiváltak az újra történő látogatásra.

Negyedik hipotézisem szerint a résztvevők a programon történő részvétel előtt főként a pénzügyi szempontokat, valamint a távolságot és megközelíthetőséget vették figyelembe. Részben igazolódott a megközelíthetőség magas értékeltségének köszönhetően, azonban az utazás és programok költsége a legalacsonyabb átlagot produkálta a kérdőív során.

Ötödik hipotézisem szerint a természetvédelem és környezettudatosság a fiatalok számára fontosabb, hiszen hozzáférhetőbb számukra az erre vonatkozó források. Ezen hipotézisem árnyaltan, de nem igazolódott be. A 10-es skálán a fiatalok átlagos válasza 8,18, míg az idősebb generáció válasza alapján ez az érték 8,54. A Hortobágyon tett látogatás a fiatalabbakat (7,38) szintén kevésbé motiválja a későbbiekben az idősebb (8,02) társaiknál.

Hatodik hipotézisem a környezettudatos életmód folytatására vonatkozott, amit valamennyien folytatnak a mindennapokban, amely kitöltők válasza alapján egyértelműen igazolódott. Az interjúban megkérdeztem a szervezeteket, miként segítik a látogatókat a bemutatóhelyszíneken az efféle döntések meghozatalára. Ezen a területen még fejlesztésre szorul a legtöbb szervezet, azonban szándékoznak a későbbiekben bővíteni.

A kutatásom során igyekeztem a résztvevők és szolgáltatók oldalát is megvizsgálni. A szervezetek a kérdőíves eredmények alapján betekintést nyerhetnek a látogatók legfőbb motivációs tényezőibe, leginkább figyelembe vett szempontokra, későbbi részvételi hajlandóságára és környezettudatos életmód formáiba. Reményeim szerint ez segítséget nyújt a Hortobágyon működő, környezeti nevelést szolgáltató szervezeteknek, tevékenységük formálásánál számításba vehetik az adatokat.

Kutatásom felderítő jelleggel bír, számtalan lehetőség áll rendelkezésre a témakör alaposabb feltérképezéséhez. A későbbiekben nagyobb elemszámmal is elvégezhető a kutatás, valamint az általam felmért informális tanulás mellett a non-formális tanulásban résztvevőket is érdemes vizsgálni. Nem csak a Hortobágyon, de más területen zajló, felnőttek számára releváns környezeti nevelés megismerését segítheti elő a kutatás.

Pályamunkámmal szerettem volna rávilágítani a felnőttek környezeti nevelésének érvényességére. Gyakorta gyermekekre gondolunk a környezeti nevelés témakörét érintve, azonban a kérdőív során többször igazolásra került, hogy a felnőttek a kikapcsolódás és szórakozás mellett tudásukat szeretnék bővíteni, és szeretnék valami újat tanulni a Hortobágyi látogatás során.

7. Hivatkozott források

1. Agárdy, S. (1994). Óvodapedagógusok továbbképzése: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. *Iskolakultúra*, 4(13), 54-55.
2. Bábosik, I. & Bábosik, Z. (2006). A motiválás szerepe és alkalmazása a felnőttoktatás folyamatában. Az Andragógia korszerű eszközeiről és módszereiről. Budapest (105-111.)
3. Bajusz, K. (2011). A felnőttkori tanulás szakágazatai. A felnőttoktatás funkciórendszere és kompetenciái. PTE BTK
4. Csoma, Gy. (2002). Felnőttoktatási sajátosságok. In Mayer József (szerk.): Módszertani stratégiák az iskolarendszerű felnőttoktatásban /Problémák, kérdések – megoldások, válaszok. Budapest, OKI (72- 105.)
5. D. Babos, Zs. (2019). Andragógia, felnőttoktatás, LLL, LWL nyilvános kézirat. In: Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégiai Alapvetés nyilvános kézírata (214-220.)
6. Doba, L. (2011). A természetvédelmi neveléstől a fenntarthatóság pedagógiájáig. *MÓDSZERTANI KÖZLEMÉNYEK TANÍTÓK ÉS TANÁROK SZÁMÁRA*, 51(5), 187–193.
7. Dominek, D. L. (2011). A természettudományi múzeumok tevékenységei. In: II. Országos Konferencia előadásai Miskolc, HU: Herman Ottó Múzeum (1-14.)
8. Európai Bizottság (2000). Memorandum az egész életen át tartó tanulásról. <https://docplayer.hu/400652-Memorandum-az-egesz-eleten-at-tarto-tanulasrol.html> (2022.10.04)
9. Fűzné, K., M. (2002). A környezeti nevelés koncepciói. *Iskolakultúra*, 12(1), 40-50.
10. Fűzné, K., M. (2016) A természetismeret tanításának módszertana. SZTE JGYPK
11. Havas, P. & Varga, A. (2006). A környezeti neveléstől a fenntarthatóság pedagógiai gyakorlata felé. In: Tanulás a fenntarthatóságért. Országos közoktatási Intézet (OKI) 49-72.
12. Havas, P. (1994). Érték és értékátadás a környezeti nevelésben. *Iskolakultúra*, 4(9), 3-15.
13. Havas, P. (2001). A fenntarthatóság pedagógiája II. *Új Pedagógiai Szemle* 10, 39-50.
14. Havas, P., Széplaki, N. & Varga, A. (2004). A környezeti nevelés magyarországi gyakorlata. *Új Pedagógiai Szemle*, 54 (1) 12–25.
15. HNP (2022). Környezeti Nevelés <https://www.hnp.hu/hu/szervezeti-egyseg/kornyezeti-nevelés> (2022.10.11)
16. HUMUSZ (2016). Civil szervezetek szerepe a környezeti nevelés terén. Budapest, Humusz Szövetség (6.)
17. INVOLVE (2015). Bevezetés. Nemzedékek közötti tanulás természetvédelmi önkénteseknek. Győr, MTA KRTK (7.)
18. Józsa, K. (2002). Az elsajátítási motiváció pedagógiai jelentősége. *Magyar Pedagógia*, 102(1), 79-104.
19. Juhász, E. & Szabó, J. (2016.) Kulturális tanulás: a tanulás új dimenziója. *Educatio* 25(2), 198-209.
20. Katona, N., (2009): Motiváció és önszabályozó tanulás *PEDAGÓGUSKÉPZÉS* 7(36) 129–158.

21. Kispálné, H., M. & Mátrai, Zs. (2015). Felnőttkori tanulás és komfortérzet. *Neveléstudomány: oktatás – kutatás – innováció* 3 (4), 58-70.
22. Kleisz, T. (2009). A tanuláselmélet megközelítésének informális tanulás feltérképezésére. In *Nonformális – informális – autonóm tanulás*. Debrecen, Debreceni Egyetem. (99-106)
23. Kocsis, M. (2006). A felnőttek tanulási motivációi. Az Andragógia korszerű eszközeiről és módszereiről. Budapest, Nemzeti Felnőttképzési Intézet (113 – 140.)
24. Könczey, R. (2006). Az európai környezeti nevelési törekvések és a magyar környezeti nevelés, In: *Tanulás a fenntarthatóságért*. Országos Közoktatási Intézet (OKI) 25-48.
25. Környezeti Nevelés, tájékoztatás, szemléletformálás (2021). Budapest Környezeti Állapotértékelése. <https://budapest.hu/Lapok/2020/budapest-kornyezeti-allapotertekelese.aspx> (2022.10.19.)
26. KSH (2022). Oktatási adatok, 2020/2021 (előzetes adatok). <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas2021e/index.html> (2022. 06.06.)
27. Kun-Szabó, T. (1996). Középfokú környezeti asszisztensi képzés beindítási tapasztalatai. *Iskolakultúra*, 6(10), 27-35.
28. Magyar Tudományos Akadémia (2021). IPCC-jelentés: a klímaváltozás egyre gyorsabb, és minden régiót sújt. elérés: https://mta.hu/tudomany_hirei/ipcc-jelentes-a-klimavaltozas-egyre-gyorsabb-es-minden-regiot-sujt-111549 letöltés dátuma: (2022.05.21.)
29. Márkus, E. & Miklósi M. (2012). Az általános képzések vizsgálatát célzó kutatások. In: Juhász E. és Chrappán M. (szerk.): *Tanulás és művelődés*, Debreceni Egyetem, Debrecen. (330-339.)
30. Maróti, A., (2015). A tanuló felnőtt. Budapest, ELTE Az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány (83.)
31. Mihály, I. (2003). Felnőttek tanulása – elméleti és gyakorlati tapasztalatok. *Új Pedagógiai Szemle*, 10, 120-132.
32. Mócz, D. (2010). Az élethosszig tartó tanulás jelentősége a 40-50 éves korosztály életútjában. *Iskolakultúra*, 20 (4) 3-15.
33. Mócz, D., & Ujma, P. (2010). Tanulási képesség és motiváció felnőttkorban. In: *Felnőttek pályaaorientációja, élethossziglani tanulása (60–70)*. Neveléstudományi Egyesület.
34. Mónus, F. (2020). Környezeti nevelés és/vagy fenntarthatósági nevelés? A fenntarthatóságra nevelés trendjei, lehetőségei és gyakorlata a közép- és felsőoktatásban. Debrecen, HU: Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ (CHERD)
35. Mucsi, A., Malota, E., & Török, A. (2020). A külföldi tanulási motivációk és a felsőoktatással való elégedettség összefüggései. *Educatio*, 29(1), 116-124.
36. Németh, I. & Némethné K., J. (1997) Zöld Kalandra Fel! <https://mek.oszk.hu/00100/00149/html/index.htm> (2022.09.11)
37. Nrné, K., J. (2019). Hallgatói környezettudatosság környezetvédelmi témakörökben fiatal felnőtt korban. *KÉPZÉS ÉS GYAKORLAT: TRAINING AND PRACTICE*, 17 (3-4), 195-210.
38. Orbán, Z. (2004). Környezeti nevelés az állatkertben. *Új Pedagógiai Szemle* 54(6) 106-117.

39. Patocskai, M. & Györfy, T. (2021). A nemzeti parkjaink, mint természeti értékeink legfőbb kincsei. In: Fenntartható Örökség. A magyar tannyelvű tanítóképző kar tudományos konferenciáinak tanulmánygyűjteménye. (508-517.)
40. Pierog, A. (2017). Felnőttkori tanulási motivációk feltárása különböző képzési szinteken. *International Journal of Engineering and Management Sciences*, 2(4), 429–444. <https://doi.org/10.21791/IJEMS.2017.4.34>
41. Simándi, Sz. (2016). Fiatal és felnőtt hallgatók a felsőoktatásban. A felsőoktatás módszertani vetületei és kihívásai. Eger, HU Líceum Kiadó (31.)
42. Stéber, A. (2014). Az informális tanulás lehetőségei. *Tudásmenedzsment* 15 (1) 13-28.
43. Sulyok, J., (2010). A magyarországi nemzeti parkok látogatóinak jellemzői, *Turizmus Bulletin* 13(4) 37-39.
44. Sz. Molnár, A. (2009). A tanuló felnőtt *Pedagógusképzés* 7 (36), 199–220.
45. Szakképesítések (2022). Természetvédelmi szaktechnikus. <https://szakkepesesites.hu/okj/tanfolyamok/termeszetvedelmi-szaktechnikus> (2022.11.01.)
46. Szenczi, B. (2012). Az olvasási motiváció vizsgálata a 8-14 éves tanulók körében. SZTE Szeged.
47. Szendi- Varga, P. (2015). Környezetattitűdök formálása az élethosszig tartó tanulásban. NYME EMK Sopron (105.)
48. Teknős, V. (2020). A felnőttek motivációi és attitűdjei az idegennyelvtanulásban. Kommunikáció- és beszédfejlesztés a gyakorlatban. (Szeged) 290-301.
49. Tóth, É. (2016) Az ökoturizmus keresletének elemzése a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság területén Pannon Egyetem, Keszthely (96-157.)
50. Tóthné, B., É., M. (2020). Az informális és a nem formális tanulás különböző szinterei. *Kulturális Szemle* 13 (1), 79-89.
51. Tőzsér, Z. (2014). Akadályok a felnőttkori tanulásban. *NEVELÉSTUDOMÁNY: OKTATÁS KUTATÁS INNOVÁCIÓ*, (2), 55-67.
52. Tőzsér, Z. (2014). Résztvételi célok és akadályok a felnőtt és idős hallgatók körében. *Iskolakultúra*, 24(2), 34–43.
53. Varga, A. (2002). Környezeti nevelés és felnőttoktatás. In: Mayer, József; Singer, Péter (szerk.) A tanulás kora. Felnőttoktatási Akadémia, Gyula (99-109.)
54. Vásárhelyi, T. (2010). Bevezetés In: Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia, Környezeti Nevelők Egyesülete (19-22.)
55. Véghelyi, J. (1994). Természetismereti szakértői tanfolyam a Budapesti Tanítóképző Főiskolán. *Iskolakultúra* 4(13), 67-69.
56. WMO (2021). Climate change indicators and impacts worsened in 2020. <https://public.wmo.int/en/media/press-release/climate-change-indicators-and-impacts-worsened-2020> (2022.03.22.)